

გელა გაშყროლიძე

ქართული არქეოლოგიის
ისტორიიდან

თბილისი
1906

გვირგვინი

ქართული არქეოლოგიის ისტორიიდან
(ორგანიზაციული განვითარების გზა)

გულა ვამერელიძე

ქართული არქეოლოგიის ისტორიიდან
(ორგანიზაციული განვითარების გზა)

თბილისი
1996

ისტ. მეცნ. დოქტორის გ.გამყრელიძის ნაშრომი, ძირითადად, საქართველოში არქეოლოგიის ორგანიზაციული განვითარების ისტორიას ეხება. დღესდღეობით პროფესიონალ არქეოლოგებში და საერთოდ ჩვენ განათლებულ საზოგადოებრიობაში უკვე მომწიფდა აზრი, რომ სასურველია აღდგეს ჯერ კიდევ 1873 წელს ცნობილი საზოგადო მოღვაწის და ისტორიკოსის დიმიტრი ბაქრაძის მიერ დაფუძნებული - არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოება. ამგვარად წარმოდგენილი ნაშრომი პროფესიონალ არქეოლოგთა და არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების (რომელიც მიიზიდავს და ჩააბამს მოქალაქეებს ისტორიულ-არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მოვლის საქმიანობაში), არა სამთავრობო ორგანიზაციის, ასაღორძინებელ პირველ ნაბიჯად შეიძლება ჩაითვალოს.

ნაშრომი ვათვალისწინებულისა სტუდენტების და ჩვენი ქვეყნის ისტორია-არქეოლოგიით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

რედ: ისტ. მეცნ. კანდიდატი ვ.ნარიშკინაშვილი

რეცენზენტი: ისტ. მეცნ. კანდიდატი ვ.მინდიაშვილი

გამოიცა ფირმა „ბერსუმა“ მეოხებით

© გ.გამყრელიძე, 1996

საქართველოში ძველი ნივთების კოლექციონერობას დიდი ხნის ისტორია აქვს. ამ სიძველეების შესწავლისა და მათი ისტორიასთან დაკავშირების ცდა კი გაცილებით გვიან მოხდა. შუა საუკუნეებში ძველი ნივთების საცავი ქართველ მეფეთა კარზე იყო. სულხან-საბა ორბელიანი რომის მუზეუმის დაოვალიერებისას იხსენებს, რომ ამგვარი ნივთების საცავი მას უნახავს მეფე ვახტანგ VI-ის კარზე, „საღაროში“. საცავ-საღაროს თბილისში, სადაც სამეფო ხაზინასთან ერთად ინახებოდა მაწაში ნაპოვნი ნივთებიც, კერძოდ, ძველი მონეტები და იარაღ-საჭურველი, იხსენებს თეიმურაზ ბაგრატიონიც (ბატონიშვილი, 1848, გვ. 52). იგი იქვე დასძენს, რომ, სამწუხაროდ, 1795 წელს სპარსელების მიერ საქართველოს დედაქალაქის თბილისის აღება-დანგრევისას მეუის სასახლე და მასთან ერთად ეს საცავიც დაურბევიათ და გაუძარცვათ.

XIX საუკუნემდე საქართველოში სიძველეთა შესწავლას ფრაგმენტული ხასიათი ჰქონდა. შემოგვრჩა მხოლოდ კანტი-კუნტი ცნობები ზოგიერთი ძველის შესახებ. ეს ცნობები საინტერესოა თავისი აღწერილობითი-ფიქსაციური ხასიათით, რადგან ზოგიერთი ძველი შემდგომში ან სულ განადგურდა, ან ძლიერ დაზიანდა და საზე იცვალა. სიძველეთა აღწერა გეზდება ჯერ კიდევ სულხან-საბა ორბელიანის, ვახუშტი ბაგრატიონისა და თეიმურაზ ბაგრატიონის თხზულებებში, აგრეთვე უცხოელ მოგზაურთა ნაწერებში (არქანჯელო ლამბერტი, კრისტოფორო დე კასტელი, ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერე, იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი და სხვ.).

XIX საუკუნის საქართველოში სიძველეთა შესწავლა შედარებით უფრო სისტემურ ხასიათს იღებს. ჯერ კიდევ 1837 წელს საქართველოს სტატისტიკურმა კომიტეტმა მიაქცია ყურადღება ისტორიული ძეგლების აღრიცხვა-დაცვის საქმეს და საამისოდ შეადგინა სპეციალური ინსტრუქცია-მითითება, რომელიც გააერცვლეს სახელმწიფო დაწესებულებებში. მასში ყურადღება ყორღანებისა ან მსგავსი სიძველეების გამოვლინება-აღნუსხვაზე იყო გამახვილებული. ამ ინსტრუქციის შედგენაში მონაწილეობდნენ ნ. ფალავანდიშვილი და მ. ჭილაშვილი, რომლებიც სტატისტიკურ კომიტეტში მსახურობდნენ. მ.ჭილაშვილი სიძველეთა დაცვა-შესწავლისათვის შემდგომშიც იღვწის და აქტიურობს. მისთვის, სახელმწიფო სტატისტიკური კომიტეტის თანამშრომლის და სიძველეთა აღნუსხვა-დაცვის შესახებ ინსტრუქციის ერთ-ერთი შემდგენელისათვის, კარგად იყო ცნობილი სიძველეთა შესწავლის მამინდელი მდგომარეობა საქართველოში. ამიჯომ 1856

წლის 8 დეკემბერს კავკასიის გეოგრაფიული საზოგადოების კრებაზე წარმოთქმულ სიტყვაში იგი ერთ-ერთი პირველთაგანი აღძრავს საკითხს საქართველოში ინტენსიური არქეოლოგიური გათხრების ჩატარების აუცილებლობის შესახებ. სამწუხაროდ, მისი წინადადება საქართველოში ფართო არქეოლოგიური გათხრების წარმოებაზე მაშინ არ მიიღეს და ვერ განხორციელდა, რადგან ის გეოგრაფიული საზოგადოების მიერ შესასწავლი საკითხების სფეროში მყოფად არ მიიჩნიეს.

მართალია, საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების მსგავსად არც სტატისტიკურ კომიტეტს ჩაუტარებია გათხრები და რაიმე მეცნიერული დასკვნები გამოუტანია (რადგან ეს არ შედიოდა მის ფუნქციებში), მაგრამ მან მაინც გარკვეული როლი შეასრულა ძველთა აღნუსხვა-დაცვაში, რასაც მაშინ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა; ამით განადგურება-გაქრობას ეადურჩა ბევრი ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლი. მაგრამ მართო აღნუსხვა-დაცვით სიძველეთა შესწავლის საქმე წინ ვერ წაიწედა. ამიტომ XIX საუკუნის შუა წლებიდან საქართველოს სიძველეთა უფრო ფართო, მრავალმხრივი შესწავლისათვის საჭირო გახდა გათხრების დაწყება და ამით საქართველოში საფუძველი ჩაეყარა გათხრით არქეოლოგიას.

პირველი გათხრა, რომელიც მეცნიერულ მიზნებს ისახავდა, ჩატარდა 1852 წლის ზაფხულში, ქ.გორიდან დაახლოებით თხუთმეტიოდე კილომეტრზე დაცილებულ ნაქალაქარ უფლისციხეში (გაზეთი „Кавказъ“, 1852, №43, 66). აქ გათხრებს აწარმოებდა საქართველოს არქეოლოგიის პიონერი დიმიტრი კონსტანტინეს ძე მელვინეთუხუცესიშვილი (1815-1878 წწ.). სამწუხაროდ, დ.მელვინეთუხუცესიშვილის შესახებ ძალზე ცოტა ცნობებია შემონახული, რაც აძნელებს ამ პიროვნებაზე სრული წარმოდგენის შექმნასა მისი თანამედროვეების აზრით, „დიმიტრი მელვინეთუხუცესიშვილი ნიჭიერი კაცი იყო და საქართველოს ისტორიის დიდი მკოდნე და აღმალარძინებელი; იგი, სადაც კი შეეძლო, ყველგან ცდილობდა საქართველოს ისტორიის სასარგებლოდ. ბევრი სხვა და სხვა სამეცნიერო, საისტორიო და საარქეოლოგიო საზოგადოებათა წევრი იყო“ (ჭურ. „საქართველოს კალენდარი“, ტფილისი, 1895, გვ. 491).

მაღალ შეფასებას აძლევს დ.მელვინეთუხუცესიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობას ცნობილი ფრანგი ქართველოლოგი მარი ბროსეც, რომელიც ერთ-ერთ თავის ნაშრომში აღნიშნავს მის სიბეჯითეს და იმ დახმარებას, რომელიც მისგან მიიღო.

დ.მელვინეთუხუცესიშვილმა აღწერა და შეისწავლა მრავალი საყურადღებო ძველი ძეგლი, შეაგროვა და შთამომავლობას დაუტოვა არა ერთი მნიშვნელოვანი ხელნაწერი თუ ნივთი. მან მოიარა და შეისწავლა ქართლი, იმერეთი, გურია, მესხეთი, აჭარა და სხვ. მბროსესადმი მიწერილ ერთ-ერთ წერილში დ.მელვინეთუხუცესიშვილი

აღნიშნავს: „მე მსურს რაც საქართველოში ძველი ეკლესიაა, თუ მონასტერი, ჯვარი, ხატი და რაზვდაც ძველი წარწერილობაა, ყველა აღწერო თვითოუღად და ნაწერიც ვერც გარდმოვიღო“. იგი მოხსენებებისათვის, რომლებსაც გზავნიდა პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიაში, 1849 წელს დააჯილდოვეს აკადემიის ქების სიგელით.

დ.მელვინეთუხუცესიშვილი მსახურობდა ქ.გორის სასამართლოში, რაც მას ხელს უშლიდა სამეცნიერო მუშაობის ფართოდ გაშლაში. ამიტომ 1851 წელს გორიდან გადადის ქობილისში მთავარმართებლის კანცელარიაში სამუშაოდ, სადაც სამეცნიერო მოღვაწეობისათვის უფრო მეტი დრო რჩებოდა და მატერიალურადაც უკეთ იყო უზრუნველყოფილი. აქ მას, სხვა საქმეებთან ერთად, დაავალეს მოეწყო ექსპედიციები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, რათა აღეწერა და შეესწავლა ისტორიული სიძველეები. სამწუხაროდ, ამ ექსპედიციებს მთავრობისაგან დაფინანსება-დახმარება მალე შეუწყდა. ამიტომ დ.მელვინეთუხუცესიშვილი სამუშაოდ ისევ ქ.გორის სასამართლოს კანცელარიაში დაბრუნდა.

1852 წლის ზაფხულში დ.მელვინეთუხუცესიშვილმა მთავრობისაგან მიიღო გარკვეული თანხა და შეუდგა უფლისციხის გათხრას. მას თბილისიდან მოუწვევია მხატვარი და შეუძენია სათანადო აღჭურვილობა ძველის გათხრა-ფიქსაციისათვის. არქეოლოგიური გათხრების დროს დ.მელვინეთუხუცესიშვილი აწარმოებდა საველე დღიურს. რო-გორც ჩანს, იგი აპირებდა უფლისციხის გათხრების შედეგების გამოქვეყნებას. სამწუხაროდ, გათხრების შედეგების გამოქვეყნება ვერ მოხერხდა, ხოლო საველე დღიურები და მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა დაიკარგა (ჯერჯერობით არ ხერხდება მათი მიკვლევა). ამიტომ ამ გათხრების შესახებ წარმოდგენას ძირითადად გაზეთი „კავკაზ“-ში დაბეჭდილი მოკლე ანგარიშები გვიქმნის.

უფლისციხის არქეოლოგიური შესწავლა დ.მელვინეთუხუცესი-შვილს ზედაპირული დაზვერვით დაუწყო - აუგვამია ნაგებობები, რამდენიმე წარწერა აღმოუჩენია და გადმოუწერია. ამისათვის მას მოუხდა მაღლა, ფრიალო კლდეებში ნაკვეთი ნახევრად ჩანგრეული ნაგებობების ნახვა, რაც არც თუ უსაფრთხო იყო მისთვის.

დ.მელვინეთუხუცესიშვილს პირველად უფლისციხის დიდი დარბაზის გათხრა დაუწყო. გაუჭრია დაახლოებით ორი მეტრის სიგრძის თხრილი; აქ აღმოუჩენია სვეტის ფრაგმენტები და კერამიკის ნატეხები. დიდი დარბაზის გვერდზე ოთახში დადასტურებულია ქვევრები. მისი აზრით, დიდი დარბაზი და მიმდებარე ნაგებობები წარჩინებული პირის სასახლეს წარმოადგენდა. დ.მელვინეთუხუცესიშვილს შეუსწავლია უფლისციხის შესახებ არსებული ყველაზარი ცნობა; ეგრძოდ, ვახუშტი ბაგრატიონისა და ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს ცნობები უფლისციხის შესახებ და ადგილობრივი

მაცხოვრებლების ფოლკლორული გადმოცემები. იგი ერთმანეთს ადარებს უფლისციხისა და ვარძიის კლდეში ნაკვეთ ნაგებობებს. უფლისციხისარქეოლოგიური შესწავლის დროს დმეღვინეთუხუცესი-შვილს გაუთხრია სამარხებიც (ვახუთი „Кавказ“, 1852, №43, 66, 70).

დმეღვინეთუხუცესიშვილი გარდაიცვალა 1878 წელს და დასაფლავებულია ვორონო, სოფ. ხიდისთავში. დმეღვინეთუხუცესიშვილის ნაწერებიდან ჩვენამდე მოაღწია ისტორიული ხასიათის რამდენიმე ნაშრომმა („მეფობა და ცხოვრება ირაკლი II“; „აღწერა ვორონის უეზდსა შინა ეკლესიებთა და მონასტერთა ზედა ღირსახსოვარ წარწერათა სრულიად“; „ღირსახსოვარი ლაშქრობა პირისპირ იმაში შამილისა“; „მოგზაურობა ვორონის უეზდის, ხიდისთავის უჩასტკასა შინა 1849-სა წელსა“; „მოგზაურობა და მოხილვა იმერეთისა, 1850 წელსა“ და სხვ.), ერთ-ორმა პაესამ და ლექსებმა (ინახება ს.-პეტერბურგში, აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტ. ბროსესეულ ფონდში H-47).

XIX საუკუნის შუა წლებისათვის საქართველოში 1832 წლის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ გამოსვლას მოყოლილი რეპრესიების შედეგად ჩამკვდარი კულტურული ცხოვრება რამდენადმე გამოცოცხლდა. დაარსდა სამეცნიერო საზოგადოებები; გაიხსნა მუზეუმი, ბიბლიოთეკა; დაიწყო პერიოდული გამოცემების დასტამბვა, სადაც სამეცნიერო სტატიებიც იბეჭდებოდა და სხვ. ამ პერიოდულ გამოცემებში ხშირხშირად ნახვარ სიტყვა „არქეოლოგია“-ში საკმაოდ ფართო, ბევრის მომკვლ მნიშვნელობას დებდნენ, იგი ფრიად მოღურ სიტყვად იქცა. გამოქვეყნებულ წერილებში არქეოლოგიური მასალის შესწავლა და ფიქსირება ხშირად შემთხვევით ხასიათს ატარებდა. ამ მასალის აღწერა უმეტესად ჩართულია ან არეულ-გადახლართულია საბუნებისმეტყველო და ეთნოგრაფიულ-ფოლკლორულ მონაცემებთან.

სიტყვა „არქეოლოგიაში“ მაშინ ძირითადად იგულისხმებოდა ყოველგვარ სიძველეთა (წიგნების, ეკლესია-მონასტრების, ზატების, ეპიგრაფიკული ძეგლების და სხვ.) აღწერა-შესწავლა, ხოლო მიწისქვეშა ძეგლების მიკვლევას კი უფრო ნაკლები ყურადღება ექცეოდა. ეს ბუნებრივიც არის, რადგან იმ დროს არქეოლოგია ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული, როგორც მეცნიერება დღევანდელი მნიშვნელობით. ერთ-ერთი პირველი საზოგადოება, რომელმაც რამდენადმე მიაქცია ყურადღება საქართველოს სიძველეებს, იყო საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოება. მისი განყოფილება 1850 წელს გაიხსნა თბილისში. პირველსავე სხდომაზე სხვა საკითხებთან ერთად აღინიშნა, რომ დაარსებულმა საზოგადოებამ უნდა შექმნას მუზეუმი და არქივი. მისი აქტიური წევრები იყვნენ: რ.ერისთავი, პ.ოსელიანი, დ.ყიფიანი, გ.ორბელიანი, ვ.ერისთავი, ვ.სოლოგუბი, ა.ბერეჟი, ი.ბარტოლომეი, პ.უსლარი, მ.ჭილაშვილი და სხვ. (Записки Кавказского... 1852).

ახლად დაარსებულმა განყოფილებამ გადაწყვიტა თბილისში მუზეუმის მოწყობათან დაკავშირებით საზოგადოების წევრებისათვის დაეკავებინა ექსპონატების შეგროვება-კატალოგიზირება და საკვლევ ექსპედიციებში მონაწილეობა. მუზეუმი გაიხსნა 1852 წლის გაზაფხულზე. მისი იმდროინდელი ადგილსამყოფელი იყო დღევანდელი ალ.ჭავჭავაძის და ალ. გრიბოედოვის ქუჩების კუთხეში მდგომი სახლი. ეს იყო პირველი მუზეუმი მაშინდელ კავკასიაში. თბილისში დაარსებული მუზეუმი შედგებოდა ეთნოგრაფიული, საბუნებისმეტყველო და ისტორიული განყოფილებებისაგან. 1854 წლისათვის მუზეუმი უკვე 3300 ექსპონატს ითვლიდა. მუზეუმის საისტორიო-არქეოლოგიური კოლექციები შეავსო მიწის წიაღში აღმოჩენილმა ბევრმა ექსპონატმა. აქ თავი მოიყარა დიდი რაოდენობის ნუმიზმატიკურმა მასალამ, საჭურველ-აარაღის ნაშთებმა, სამკაულებმა და სხვ.

საზოგადოების მუზეუმს ურთიერთობა ჰქონდა სხვადასხვა სამეცნიერო დაწესებულებებთან. ერთ-ერთი მათგანი იყო ს.-პეტერბურგის „ერმიტაჟი“.

1863 წელს გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების მუზეუმი დაიშალა. მისი კოლექციები გადაეცა თბილისში ახლად გახსნილ კავკასიის მუზეუმს, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა გ.რაღვი. ამ მუზეუმსაც, ისევე როგორც მის წინამორბედს, უფრო ეთნოგრაფიულ-საბუნებისმეტყველო ხასიათი ჰქონდა. მაგრამ აქ არც ისტორიო-არქეოლოგია იყო დავიწყებული. შემდგომში კავკასიის მუზეუმის საფუძველზე დღევანდელი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი აღმოცენდა.

მუზეუმის დამაარსებელი გეოგრაფიული საზოგადოების ერთ-ერთი აქტიური წევრი იყო პლატონ იოსელიანი (1809-1875 წწ.), რომელმაც თავის დროზე საყურადღებო ქართველოლოგიური გამოკვლევები შექმნა. კერძოდ, ჩვენთვის ფრიად საინტერესოა მისი ისტორიულ-არქეოლოგიური ხასიათის შრომები, სადაც იგი ეხება საქართველოში ქალაქების წარმოშობის საკითხებს. მისი მოსაზრებით, საქართველოში ქალაქები ძირითადად წარმოიქმნა მთავარ მდინარეთა ნაპირებზე და მათ ძირითად შენაკადებთან; სამხედრო-სტრატეგიული თვალსაზრისით მნიშვნელოვან პუნქტებთან; ზოგჯერ რელიგიურ ცენტრებთანაც; უფრო იშვიათად თავისთავადაც, წარმოების თავისუფალი კონცენტრაციის ან ვაჭრობის განვითარების შედეგად. თავისი მოსაზრების დასასაბუთებლად პ.ოსელიანს მცირე მასშტაბის დაზვერვითი გათხრები უწარმოებია დღევანდელ სოფ. ფინვალთან ძველი ნაქალაქარის ადგილზე. მას აქ აღმოუჩენია და გაუთხრია რიყის ქვის ნაგებობების ნაშთები; მოუპოვებია კერამიკისა და ლითონის ნივთების ნატეხები (სამწუხაროდ უფრო დაწვრილებითი ცნობები ამ გათხრების შესახებ არ შემორჩენილა) (Записки общества... 1875, გვ. 185).

ჯერ კიდევ 1844 წელს (ე.ი. გაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე მცხეთა მიიტკევედა საყოველთაო ყურადღებას) პ.ოსელიანი თავის ერთ-ერთ ნაშრომში წერდა, რომ მცხეთაში არის ბევრი ნანგრევი, რომელიც ჯერ არაეის შეუსწავლია (Исслнани, 1844, № 1, 3, 5, 10).

1867 წელს მცხეთაში (სარკინიგზო ხიდის მახლობლად, მდ. მტკვრის ნაპირზე) გზის რეკონსტრუქციასთან დაკავშირებული მიწის სამუშაოების დროს შემთხვევით აღმოჩნდა ახ.წ. 75 წელს ამოკვეთილი ქვათილი წარწერით. შემდგომ წლებში მცხეთაშივე, სამთავროს ეკლზე და ბებრისციხის მიდამოებში - ისევ შემთხვევით - აღმოჩნდა უძველესი სამარხები. ამ აღმოჩენებმა გამოიწვია მთავრობის დაინტერესება მცხეთით და 1871 წელს თბილისში მცხოვრებ ნატურალისტს ფრიდრიხ ბაიერნს სთხოვეს სამთავროს მინდორზე გათხრების წარმოება. აქ გათხარა ქვის ფილებისაგან შემდგარი სამარხები. ამოღებულ იქნა კერამიკა, ლითონის იარაღები, სამკაულები და სხვ. (გაზ. "Кавказ", 1872, №7, 8). ხსენებულმა ნივთებმა შემდეგ კავკასიის მუზეუმის ფონდები შეავსო. მართალია, არც სპეცელე სამუშაოები ჩატარებულა სათანადო ღონეზე და არც განთხარის ისტორიული გააზრება მომხდარა სწორად, მაგრამ თვით არქეოლოგიურმა მასალამ საზოგადოებრიობის დიდი ინტერესი გამოიწვია. 1885 წელს ქ.ბერლინში დაისტამბა ფრ.ბაიერნის ნაშრომი, რომელშიც სხვებთან ერთად განხილულია სამთავროს ეკლის სამარხებიც. 1879 წელს ფრანგი ანთროპოლოგი ე.მანტრი სამთავროშივე თხრის რამდენიმე სამარხს.

მცხეთის ამ არქეოლოგიური აღმოჩენების შემდეგ კავკასიისადმი, და, კერძოდ, საქართველოსადმი ისტორიკოს-არქეოლოგთა ინტერესი კიდევ უფრო იზრდება. ამიტომ 1872 წელს თბილისში შეიქმნა კავკასიის არქეოლოგიური კომიტეტი, რომელსაც ისტორიულ-არქეოლოგიური სამუშაოების კოორდინაცია უნდა მოეხდინა კავკასიაში. კომიტეტის საქმიანობის შესახებ ცნობები იბეჭდებოდა ჟურნალ "Кавказская старина"-ში, რომელიც გამოდიოდა თბილისში 1872-1873 წწ. ამ ჟურნალს ჰქონდა სპეციალური განყოფილება "Кавказская археологическая летопись". აქ მოყვანილი ცნობები ძირითადად ქრისტიანული ეკლესიების აღწერილობებს შეიცავს. მალე ეს კომიტეტი შეუერთდა „კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოებას“, რომელიც დაარსდა 1873 წელს ქ. თბილისში.

„კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების“ დაარსებას წინ უძღოდა გარკვეული სამზადისი. კერძოდ, 1873 წელს ჟურნალ „ცისკარში“ (№3-4, გვ. 3-10; იხ. დანართი) გამოქვეყნდა დ.ბაქრაძის სტატია, რომლითაც ქართველ მკითხველს საშუალება მიეცა გასცნობოდა მის სამშობლოში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების პერსპექტივებს. სტატიის სათაურია - „შესახებ კავკასიის არქეოლოგიის მოსიყვარულე

საზოგადოებისა, რომლის დაფუძნებასაც აპირებენ ტფილისში... დასაწყისში საუბარია საქართველოს და, საერთოდ, კავკასიის რეგიონის ისტორიულ-არქეოლოგიური შესწავლის აუცილებლობაზე; ამ მხარის გეოგრაფიული მდებარეობის მნიშვნელობაზე ქვეყნის ისტორიული განვითარებისათვის; შეფასებულია ისტორიული ძეგლების წარწერების ადგილი ქვეყნის წარსულის შესწავლაში. შემდეგ ის აღნიშნავს, რომ არქეოლოგიას ჩვენთანაც მიეცა ყურადღება და გადაწყვეტილია არქეოლოგიური საზოგადოების შექმნა, რათა „მოიყვანოს ცნობაში ძველნი სახსოვარნი, აკლდამების გათხრა, სადაცა მოიპოვებან ძველის დროების კვდართან ჩატანებული ნივთები, ზედ წარწერების შეკრება და რა მოიყვანოს ყველა ეს ცნობაში, გაავრცელონ ეს ცნობები ხალხში. ამ არხეოლოგიის შეწევნა აღიღებნება კარგათ ძველის, დიდი ხნის გამჭრალის ხალხების მდგომარეობა კავკასიის მხარეს, ამ აზრს ჯერ აქომამდე არ შეხებიან, თუმცა ამას, ქვეყნის ზურგზედ, არხეოლოგიის მზრივ თითქმის უჭირავს პირველ ადგილთაგანი“. იქვე: „ეს სახსოვარნი მართო თუალსაჩინარნი კი არ არიან, რამდენნი არიან დაუღულანი თვით მიწაში, როგორც გვარწმუნებს, მცხეთა, სადაც, რა გადათხარეს აკლდამები, რამდენი ღირს შესანიშნავი ძველის დროსანი, აღმოჩნდნენ“, რაც აღმოაჩინეს, ილუპება ჰაერის შეხებისაგან - შემოფოთებულია დ.ბაქრაძე. მას აგრეთვე აწუხებს ის, რომ ხალხი ძველი ნანგრევების ქვებს ხმარობს საშენებლო მასალად და ამით ზიანს აყენებს ძეგლებს; თულის, რომ არქეოლოგიური საზოგადოების შექმნა ანატომაც არის საჭირო - საზოგადოებამ უნდა „... მოიყვანოს ცნობაში ღირს სახსოვარნი შენობები; გაუყრთხილდეს, არაეინ წაახდინოს, ფოტოგრაფიებით გადმოიღოს ისინი და იმათი მხატვრობა; გადმოწეროს ზედ წარწერებით; შეისყიდოს სადაცა ჰპოვებს ძველი ფულები, ოქმები, მანუსკრიპტები და იმისთანა ნივთები, რომელნიცა წარმოვიდგინენ ძველის დროის სახსოვარსა; გადაათხრევიან ის აკლდამები, სადაცაა დაინახავს საჭიროდ, და სხვა“ („ცისკარი“, 1873, №3, გვ. 10).

როგორც ეხედავთ, ამ სტატიაში მომავალი არქეოლოგიური საზოგადოებებისათვის დასახულია ფრიად პროგრესული აზრებით გამსჭვალული პროგრამა; დასმულია საკითხი ძეგლთა დაცვის, გრაფიკული ფიქსაციის, აღწერის, შესყიდვის და გათხრის შესახებ.

ამ საპროგრამო სტატიის ავტორი დიმიტრი ზაქარაძის ძე ბაქრაძე (1826-1890 წწ.) „კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების“ ერთ-ერთი დამაარსებელი და აქტიური მოღვაწე იყო.

დ.ბაქრაძე საქართველოს ისტორიის საკითხებზე მუშაობის ერთ-ერთ მთავარ გზად საქართველოს ისტორიის წყაროებისა და მასალების ძიებას ფიქლიდა. მას, სრულიად სამართილიანად, მიაჩნდა, რომ საქართველოს ისტორიისათვის მასალების შეგროვება ძირითადად ისტორიულ-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შეშწქებით უნდა მომხდ-

რიყო. ამოტომ დაბაქრაძე აწარმოებდა კვლევა-ძიებას სვანეთში, აჭარაში, გურიაში, მესხეთ-ჯავახეთში, სამეგრელოში, საინგილოში და სხვ.

ეს ისტორიულ-არქეოლოგიური მოგზაურობები დაბაქრაძის მიერ შემუშავებული საერთო გეგმის ნაწილს შეადგენდა. მისი საერთო დიდი მიზანი მთლიანად საქართველოს სიძველეების შესწავლა იყო. ამ მიზნის მიღწევა, ბუნებრივია, მართო ერთი მეცნიერის ძალებს აღემატებოდა. ამიტომ საჭირო შეიქმნა გარკვეული სამეცნიერო ძალების გაერთიანება. ამ დროისათვის საქართველოში მოღვაწე სამეცნიერო ძალები კარგა ხნის განმავლობაში არაორგანიზებულად, მაგრამ მაინც დიდი გულისყურით კრებდნენ და სწავლობდნენ საქართველოს ისტორიისათვის მნიშვნელოვან მასალებს. ამიტომ იყო, რომ არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების დაარსების იდეას მოწინავე საზოგადოება სიხარულითა და აღტაცებით შეხვდა. დაინტერესებულ წრეებში უკვე საკმაოდ კარგად იცნობდნენ ქართველ მოღვაწეებს - პიოსელიანის, საბარათაშვილის, რ. ერისთავის, დ. ყოფიანის, გ. ორბელიანის, დაბაქრაძის და სხვათა საქმიანობას, რაც ნათლად ჩანდა მაშინდელ საქართველოში გამოცემული პერიოდული ორგანოების ფურცლებზე.

როგორც ზემოთაც აღნიშნეთ, 1873 წლის 23 მარტს დამტკიცდა კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების წესდება. დაადგინეს, რომ ეს საზოგადოება დაარსდებოდა ქთბილისში და მისი მიზანი იქნებოდა ძველი ნაგებობებისა და, საერთოდ, სიძველეთა გადარჩენა დანგრევა-განადგურებისაგან. საზოგადოებას შეძლებისდაგვარად უნდა შეეძინა სიძველეები მოსახლეობისაგან, თვითონაც მოეპოვებინა მასალები და ყოველივე ეს მეცნიერულად შეესწავლა. ამგვარი შესწავლის შედეგები თითოეულ წევრს უნდა მოეხსენებინა კრებაზე და საზოგადოების კომიტეტის დასტურით გამოეცხვენებინა. საზოგადოებას მჭიდრო სამეცნიერო კავშირი უნდა ჰქონოდა, როგორც კავკასიის, ისე ევროპის სხვადასხვა საზოგადოებებთან, რათა ახალი ინფორმაცია მიეღო. საზოგადოების წესდებაში აღნიშნულია, რომ ის მოაწყოებს საპედაგოგიურ ექსპედიციებს და აწარმოებს გათხრებს. საზოგადოება იმდენად მონდომებული იყო სიძველეთა არქეოლოგიური შესწავლა ინტენსიურად ჩატარებულიყო, რომ ამ საქმისადმი ინტერესის მქონე პირთ ფულადი პრემიების და ქვების სიგელებით დაჯილდოებას პირდებოდა. წესდებაში აღნიშნული იყო ისიც, რომ ყველა სამეცნიერო შრომა გადაეცემოდა საჯარო ბიბლიოთეკას, ხოლო არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალა გადაეიღოდა საზოგადოების მუზეუმში. შემდგომში ეს მუზეუმი შეუერთდა კავკასიის მუზეუმს.

საზოგადოებას მთავრობისაგან მიეცა შრომების ბეჭდვის უფლება. ამგვარად, თბილისში გამოიცა 1875 წელს საზოგადოების

პირველი წიგნი, რომელსაც რედაქტორობდნენ დაბაქრაძე და ა. ბერეჟი. წიგნში დაიბეჭდა საზოგადოების ოქმები და სამეცნიერო სტატიები. არქეოლოგიურ საზოგადოებას ჰყავდა საპატიო, ნამდვილი და დამაარსებელი წევრები; გარდა ამისა, ჰყავდათ კორესპონდენტები (უფრო პერიფერიებიდან). საზოგადოების წევრები გამოცემულ კრებულებს შეღავათიან ფასებში იღებდნენ. როგორც ირკვევა, საზოგადოების წევრთა რიცხვი არ იყო განსაზღვრული. მასში მონაწილეობა შეეძლოთ როგორც ადგილობრივ, ისე უცხო ქვეყნის ქვეშევრდომებს და ორივე სქესის წარმომადგენლებს. საზოგადოების ნამდვილი წევრი სამოკამლე კაცი იყო. იგი არსებობდა საწევროების, საქველმოქმედო შემოწირულობათა ხარჯზე და დიდ ხელმოკლეობას განიცდიდა. სწორედ ამ ხელმოკლეობის გამო საზოგადოებამ ვერ მოახერხა თავისი საქმიანობის ფართოდ გაშლა. მას არქეოლოგიური გათხრები თითქმის არ უწარმოებია და შემოსისაზღვრა ძირითადად მიწის ზედა ისტორიული ძეგლების აღწერა-აუბლიკაციით; გამოიცა საზოგადოების შრომების სულ ორი კრებული (Записки общества..., წიგნი I, 1875, წიგნი II, 1877).

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების დამსახურება ქთბილისში რუსეთის მეხუთე არქეოლოგიური ყრილობის ჩატარების საქმეში. კავკასიის არქეოლოგიური საზოგადოება თბილისში არქეოლოგთა ამ ყრილობის ჩატარების ერთ-ერთი ინიციატორი და ორგანიზატორი იყო.

1873 წელს კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების გახსნის დღეს, კავკასიაში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების პერსპექტივების შესახებ მოკლე მიმოხილვითი მოხსენებით გამოვიდა ა. ბერეჟი (შემდეგ ეს მოხსენება დაიბეჭდა საზოგადოების პირველ კრებულში). მან აღნიშნა, რომ საჭირო იყო შავიზღვისპირეთის არქეოლოგიური შესწავლა, რადგან აქ აღმოჩნდა ისეთი საინტერესო ნაგებობები, როგორც დოლომენები. მან აქვე დასძინა სოხუმის, ფოთის და ბიჭვინთის მიდამოების არქეოლოგიური შესწავლის აუცილებლობის შესახებ. შემდეგ ჩამოთვლილი აქვს ისტორიული ძეგლები, რომელთა შესწავლაც სასურველად მიაჩნდა. ესენია: დასავლეთ საქართველოში - ბელა, ნოქალაქევი, ფასისი, ოზურგეთი, ქუთაისი, ვარციხე, ონი, ხონი, შორაპანი; აღმოსავლეთ საქართველოში - სურამი, აწყური, ოძრხე, თმოგვი, ახალციხე, ახალგორი, კასპი, ბოლნისი, დმანისი, მცხეთა, თინვალი, გრემი, ნეკრესი, უჯარმა, ჭერემი და სხვ. აქვე იყო დასმული საკითხი კავკასიის მხარის არქეოლოგიური რუკის შედგენის შესახებ.

მოხსენებაში აღნიშნულია, რომ საქართველოში არქეოლოგიური გათხრების ჩატარების შესახებ საკითხი პირველად 1856 წელს მ. ჭილაშვილმა აღძრა, მაგრამ ამას პრაქტიკული საქმიანობა არ მოჰყოლია. მხოლოდ მცხეთის და შემდგომში 1873 წელს სოფ. ურბნისის გათხრებია ცნობილი მომხსენებლისათვის. კავკასიის არქეოლოგიური

შესწავლის ამ მოკლე მიმოხილვაში გამოჩენილია 1852 წელს დ.მელუნიეუხუცესისშვილის მიერ უფლისციხეში წარმოებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები.

არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების ერთ-ერთ შეკრებაზე მოხსენებით გამოხუდა დ.ბაქრაძე. მან ილაპარაკა იმაზე, თუ როგორ უნდა განვითარებულიყო საქართველოში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების საქმე; ყურადღება გაამახვილა მომავალი გათხრების ობიექტებზე და იმაზე, თუ საღ უნდა მოველოდეთ უკეთეს შედეგებს. დ.ბაქრაძემ წამოაყენა წინადადება, რომ იმ ეტაპზე უპირატესად შესწავლილიყო კავკასიის ადრეული ეპოქები, რადგან მათ შესახებ ყველაზე უფრო ცოტა ინფორმაცია ჰქონდათ. ძველი წერილობითი წყაროების გამოყენებით მან მოგვცა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ძველი „ბერძნული კოლნიზაციის“ ისტორიული მიმოხილვა. შემდეგ იგი საგანგებოდ აღნიშნავს ორ პუნქტს - მცხეთასა და ვაშნარს. ამ პუნქტებში, მისი აზრით, არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ძალიან ნაყოფიერი და საქართველოს ისტორიისათვის ბევრის მომცემი იქნებოდა. 1874 წელს დ.ბაქრაძეს ამ მოსაზრების დასასაბუთებლად სოფ. ვაშნართან (გურიაში) ჩაუტარებია არქეოლოგიური დახვეწებები. გათხრების შედეგად მოუპოვებია კერამიკა, მინის, რკინის და ბრინჯაოს ნივთების ნატეხები. მას აქვე უნახავს ნაგებობის ნაშთები, კერძოდ, მარმარილოს სვეტის ნაწილები, აგური, კრამიტი (Записки общества.... 1875, გვ. 185).

დ.ბაქრაძის ხანგრძლივი ისტორიულ-არქეოლოგიური კვლევის შედეგი იყო მისი მონოგრაფია - „კავკასიის ძველი ქრისტიანული ძეგლები“, რომელიც დაიბეჭდა კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების კრებულში. ნაშრომში მოცემულია ძირითადად საქართველოს ქრისტიანული ძეგლების აღწერილობა და კვლევის შედეგები. ძეგლები ანბანზეა დალაგებული. მათ აღწერას თან ახლავს მეცნიერული ანალიზი, მითითებულია წყაროები, რომელთა საფუძველზეც გამოკვლევა დაიწერა. თითოეული ძეგლის აღწერას წინ უძღვის მოკლე მხარეთმცოდნეობითი მიმოხილვა იმ რეგიონისა, სადაც ეს ძეგლი მდებარეობს. ამ ნაშრომში გამოტოვებული არ არის არცერთი უნიშვნელოვანესი ძეგლი. დ.ბაქრაძისათვის ძეგლის დათარიღებისას მთავარია მისი არქიტექტურული სტილი. ნაშრომში სულ სამას ოცამდე ძეგლია აღწერილი და შესწავლილი. ამ მონოგრაფიისათვის 1877 წელს დ.ბაქრაძე საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების დიდი ოქროს მედლით დააჯილდოეს.

დ.ბაქრაძე ერთ-ერთი პირველთაგან იყო, რომელიც ცდილობდა საქართველოს ისტორიის კვლევისას გამოეყენებინა ახლად აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა. მას კარგად ესმოდა, რომ საქართველოს ისტორიის უძველესი ხანის შესასწავლად არქეოლოგიური კვლევა-ძიება იყო საჭირო. იგი „ისტორია საქართველოსი“-ში აღნიშნავს, რომ „...

ისტორიის წინააღმდეგ არხეოლოგია, რომ ჩვენ გამოკვლეული გვეჩვენებს, შეიძლება იმათ ყოფა-ცხოვრებას, დამოკიდებულებას ერთისა მეორესთან და უცხო ტომთა შესახებ შეხებითა და მათგან ამ შემთხვევაში ძალიან ნაკლებად ვართ“. იქვე: „უპეტველა, რომ ქართლ-კახეთში, იმერეთში, მესხეთში და შავი-ზღვის პირად უნდა აღმოჩნდეს მრავალი ძველი ნივთიულობა, რომელიც ნათელს მოჰყენს ჩვენს წარსულს საუკუნოებსა“ (დ.ბაქრაძე, 1889, გვ. 38-39).

კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოება დ.ბაქრაძის აქტიური მონაწილეობით აღიარდა და უყურადღებოდ არ ტოვებდა კავკასიის ტერიტორიაზე შემთხვევით არქეოლოგიურ აღმოჩენათა თითქმის არცერთ ფაქტს. ამგვარად აღინუსხა ახალციხისკენ მდ. კურცხანის და ოცხის შესართავთან სახლის სიძირკვლის თხრის დროს აღმოჩენილი სამი მოთეთრო ფერის პატარა ღოჭი; სოფ. ნინოწმინდაში შემთხვევით ნაპოვნი სპილენძის მახვილი; არტანუჯის ციხესთან მოპოვებული ბრინჯაოს ხარი და თიხის ქოთანა. ამ ხარს ასომთავრული წარწერა ჰქონდა; სოფ. საგურამოში და სოფ. ურბნისთან 1876 წელს შემთხვევით უპოვნიათ თიხის უნივერსალური სარკოფაგები. ურბნისშივე მონეტების აღმოჩენის შესახებ ცნობას გვაწვდის პ.ოსელიანი. თბილისში ქალთა გიმნაზიისათვის ფუნდამენტის გაკრის დროს უპოვნიათ ბაქტრიული მონეტების განძი.

მცხეთის შემდეგ იმ პერიოდში, არქეოლოგიური თვალსაზრისით ყველაზე დიდი ინტერესი ყაზბეგის უძველესმა ნივთებმა გამოიწვია. ამ პუნქტმა და მისმა მიმდებარე ტერიტორიამ უკვე XIX ს. სამოციანი წლებიდან მიიტანა სიძველეების მკვლევართა ყურადღება შემთხვევით ნაპოვნი ძველი ნივთებით. ცნობილია დიდი რაოდენობის შემთხვევით ნანახი და საგანგებო გათხრების შედეგად მიკვლეული არქეოლოგიური მასალა დაბა ყაზბეგიდან (წინათ სოფ. სტეფანწმინდა), რომელიც გაფანტულია და ამჟამად ინახება მოსკოვის ისტორიული მუზეუმის, პეტერბურგის ერმიტაჟისა და საქართველოს სახ. მუზეუმის არქეოლოგიურ ფონდებში.

დაბა ყაზბეგში, ახლანდელი ალ.ყაზბეგის სახლ-მუზეუმის გვერდით, სახლის სიძირკვლის თხრისას უპოვნიათ ბრინჯაოს ნივთები - საკინძები, სამაჯურები და სხვ. ამ აღმოჩენასთან დაკავშირებით ყაზბეგში ჩამოვიდა გ.ფილიმონოვი, რომელმაც 1877 წელს, ამ ნივთების აღმოჩენის ადგილის აღმოსავლეთით გაჭრა თხრილი. აქ დადასტურდა ე.წ. სხივანა საყურე, ოქროს ბალთა, პასტის მძივები, ბრინჯაოს ჯაჭვის ნაწვეტები, ვერცხლის თასი, სპილენძის სიტულა, სულ ორასამდე სხვადასხვა ნივთი. გ.ფილიმონოვს მუშაობისას შემოაღამდა და უმეთვალყურედ დატოვა გათხრების ადგილი, რომელიც მეორე დღიას გაძარცვული დახვდა (შემდგომ ამ გატაცებული ნივთების ნაწილი ს-პეტერბურგის და მოსკოვის ზემოთ ხსენებულ მუზეუმებში მოხვდა).

გამთხრელის აზრით, მის მიერ ნანახი მასალა სამარხეული ინვენტარი იყო. ამ სამარხს კი ის რკინის ხანის დასაწყის ეტაპს აკუთვნებდა და მიიჩნევდა ადგილობრივი მალაჯანეთარეული კულტურის ნაყოფად.

ამავე ადგილას მომიჯნავე ფართობი 1878 წელს გათხარა ფ.ბაიერმა. აღმოჩნდა ოქროსა და ვერცხლის ნივთები, ბრინჯაოს სამაჯურები, ბეჭდები და რკინის შუბისპირები. გამთხრელის აზრით, ეს ადგილი უნდა ყოფილიყო სალოცავი, სადაც სწირავდნენ სხვადასხვა ნივთებს. ფ.ბაიერმა ყაზბეგის გარდა არქეოლოგიურად დაზვერა მდ. სნოს ხეობა. კერძოდ, სოფ. ვუძთაში მან გათხარა სამი სამარხი, რომლებშიც აღმოჩნდა რკინის ისრისპირები, ბრინჯაოს სასაფეთქლე რგოლები, ბრინჯაოს და რკინის სამაჯურები და სხვ. აქვე სოფ. ართხმომში ფ.ბაიერს გაუთხრია კოლექტიური სამარხი, რომელიც თუმცა ვაძარცველი ყოფილა, მაგრამ მაინც გადარჩენილა ზოგიერთი ნივთი - ბრინჯაოს სასაფეთქლე რგოლები, სამაჯურები და სხვ. ფ.ბაიერს დაუხვერია დარიალის ხეობის თამარის ციხეც.

1879 წელს ყაზბეგში ჩასულა ცნობილი რუსი არქეოლოგი ა.ს. უვაროვი, რომელსაც ფ.ბაიერის მიერ გათხრილი მონაკვეთის სამხრეთით გაჭრილ საცდელ თხრილში აღმოუჩენია სამი სამარხი და მათი მიმდებარე კულტურული ფენები. აქ უპოვიათ ოქროს, ვერცხლის, ბრინჯაოსა და რკინის ნივთები. 1882 წელს დაბა ყაზბეგის ჩრდილოეთით მდ.თერგვის ხეობაში სოფ. გველეთთან აღმოჩენილა ძველი ნივთები, რომლებიც შემდგომ მოხვდა ს.-პეტერბურგის ერმიტაჟში.

ერთ-ერთი საყურადღებო არქეოლოგიური ძეგლი, რომელმაც ადრევე, კერძოდ, 1876 წელს მიიტყია ძველი ისტორიით დაინტერესებულ პირთა ყურადღება, არის ვანი (მდებარეობს მდ. სულორის და მდ. რიონის შესართავის მახლობლად). 1876 წელს გაზეთ „დროებაში“ (№52) აღნიშნულია სოფ. საჩინოს (ვანი) ახვლედიანების გორაზე სამარხებისა და ოქროს სხვადასხვა ნივთების ხშირი აღმოჩენების ფაქტები. აქვე გამოთქმულია აზრი - „როგორც ჩანს, დიდი სიმდიდრე უნდა იყოს ამ გორაში, ენ იცის, რამდენი ისტორიის მასალები არის ნაპოვნი და პატრონების უცოდინარობისაგან დაღუპულა და რამოდენი კვლავ იპოვება ამ გორაში“. ვანში ნაპოვნი ცალკეულმა საგნებმა თავი იჩინა ვერ კიდევ 1848 წელს, როცა ქ.ქუთაისში გავლით მყოფმა მ.ბროსემ სარუქრად ვანში ნაპოვნი თხუთმეტოდე სანტიმეტრის სიმაღლის მამაკაცის თავის ქანდაკება მიართვეს. სარუქარი მ.ბროსეს პეტერბურგში გადაუზღავნია (ნივთი ამჟამად დაკარგულია).

1880 წელს მწერალს და საზოგადო მოღვაწეს გიორგი წერეთელს (1842-1900 წწ.) ვანში ნაპოვნი ნივთების შესახებ ინფორმაცია მიუწოდებია მეზუთე არქეოლოგიური ყრილობის მოსამზადებელი კომიტეტისათვის. ერთგვარად ამის შედეგიც იყო ალბათ ის, რომ 1889 წელს ვანში ახვლედიანების გორაზე არქეოლოგიური საზოგადოების

დავლებით მცირე გათხრები ჩაატარა მხარეთმცოდნე ა.სტოიანოვმა. მას აქ გაუთხრია რამდენიმე სამარხი, უპოვინა ლითონის ნივთები და კერამიკული ნაშთები.

გ.წერეთელს 1878-80-იან წლებში არქეოლოგიური დაზვერვები ჩაუტარებია და მოუხილავს მღვიმევის გამოქვაბული (მდ. ყვირილას ხეობაში დაბა საჩხერესა და ქ. ჭიათურას შორის); საჩხერესთანვე ციხე მოდინახეს გორის ფერდობზე უნახია სამარხების ნაშთები. აქ ყოფილა კერამიკის და ლითონის ნივთები; მდ. ყვირილას ხეობაში შორაპნის ციხესთან უნახავს თიხის ძველი წყალსადენის ნაშთები; სოფ. შორაპნთან, ადგილობრივი მცხოვრებლების გადმოცემით, რკინიგზის ხაზის გაყვანისას მუშებს შემთხვევით უპოვინათ სამარხები, რომელთა ნივთებიც გზის მუშებს დაუტაციათ; ქ. ქუთაისში მდ. რიონის ნაპირთან ახლანდელი წითელი ხიდის ახლოს აღმოჩნდა ძველი აბანო; ბაგრატის ტაძრის ჩრდილოეთით შემთხვევით უნახავთ დარღვეული სამარხის ნაშთები, ხოლო თვით ბაგრატის ტაძარი ა.სტოიანოვს გაუთხრია (Протоколы подгот... 1882, გვ. 150).

ქუთაისშივე ახლანდელი ბაზრის მიდამოებში, სადაც წინათ ბალი ყოფილა გაშენებული, აღმოჩნდა კერამიკის ნაშთები. აღწერიდან ჩანს, რომ ეს კერამიკა „კოლხური კერამიკა“ უნდა ყოფილიყო.

გ.წერეთელსვე შეუტყვია, როს სოფ. ციხისძირთან კვირიკეს გორაზე ახალი საფორტიფიკაციო ნაგებობის მშენებლობის დროს უპოვინათ მარმარილოს სარკოფაგი წარწერით. ამ სამარხში ნანახი ოქროს და ვერცხლის ნივთები მუშებს მოუტაციათ.

1880 წელს ფოთი-თბილისის რკინიგზის ხაზზე სოფ. ჭოგნარსა და სადგურ აჯამეთს შორის მიწის სამუშაოებისას აღმოჩნდა ორი ძველი ნამოსახლარი გორა (ადგილი ნასაჯვარევი). აქ კულტურულ ფენებში დადასტურდა კერამიკული ნაწარმი; ლითონის იარაღი - ცულები, დანები, ისრისპირები, ბრინჯაოს სამაჯურები და სხვ. (V арх. слезд... 1882, გვ. 494).

XIX საუკუნის 80-იან წლებში ქ. სოხუმის ერთ-ერთ სკოლაში ყოფილა მცირე არქეოლოგიურ-მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმი, რომელიც შემდეგ ომის საფრთხესთან დაკავშირებით ქვეყნის შიდა რაიონებში გადაუტანიათ (შემდგომში ეს ნივთები დაკარგულა) (Протоколы подгот... 1882, გვ. 125).

დაახლოებით ამავე დროს ქ. სოხუმში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ნატურალისტ-ზოოლოგი და მხარეთმცოდნე ვ.ი.ჩერნიავსკი, რომელსაც პირველს ჩაუტარებია აფხაზეთის ზედაპირული მხარეთმცოდნეობითი გამოკვლევა; უნახავს ძველი დიოსკურიის და პიტონტის ნანგრევები. მასვე მიუწოდებია ცნობა აფხაზეთის სიძველეების შესახებ მეზუთე არქეოლოგიური ყრილობის მოსამზადებელი კომიტეტისათვის. ცნობაში აღნიშნულია არქეოლოგიური თვალსაზრისით საინტერესო

ადგილები. ესენია - ქ. სოხუმის სანაპირო დღევანდელი საზღვაო პორტის ჩრდილოეთით, სადაც ზღვის ნაპირზე პოულობდნენ ზოლზე ძვირფას ნივთებს; ინკიტის ტბის სანაპირო. ბიჭვინთის ტერიტორია; მდ. წებელდის ხეობა. თვითონ ვ. ჩერნიაევსკის ამ პუნქტში გათხრები არ უწარმოებია (V арх. съезд... 1882, გვ. 14-29).

1886 წელს ვ. ი. სიზოვს ქ. სოხუმში მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების დაეალებით, ახლანდელი რუსთაველის ბაღის დასავლეთ ნაწილში ჩაუტარებია პატარა მასშტაბის გათხრები. განათხარში აღმოჩნდა კერამიკის ნაშთები, მათ შორის ამფორის, შავ და წითელ-ლაკიანი ტურქლის ნატეხები. აქვე ნახეს ქამისოს მონეტა (Материалы по арх... 1889^а გვ. 10).

1880 წელს სოფ. დილომთან, იქ სადაც დილმის-წყალი უერთდება მდ. მტკვარს, მცირე გათხრები აწარმოვა ჟურნალისტმა ა. დ. ერისწომა. ამ ადგილზე ნაპოვნ სიძველეებს ჯერ კიდევ 1866 წელს მიუქცევია ყურადღება. ნანახი ნივთების მიხედვით ფ. ბაიერნს გამოუთქვამს აზრი, რომ ისინი სამთავროს სამარხების მონაპოვარს ჰკავდა. ხსენებულ ტერიტორიაზე გათხარა თერთმეტი სამარხი. მათში ძირითადად აღმოჩნდა ვერცხლის სამკაულები და თიხის ტურქელი. არცერთ სამარხში იარაღი არ დადასტურებულა (V арх. съезд... 1882, გვ. 498-501).

როგორც ზემოთაღვანი ავღნიშნეთ, კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოებამ რუსეთის არქეოლოგიური საზოგადოების წინაშე ერთ-ერთმა პირველმა წამოჭრა საკითხი ქ. თბილისში არქეოლოგიური ყრილობის ჩატარების შესახებ. ამ ინიციატივას მხარი დაუჭირა ცნობილმა არქეოლოგმა, მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების თავმჯდომარემ ა. ს. უვაროვმა. ჩამოყალიბდა მოსამზადებელ-საორგანიზაციო კომიტეტი, რომლის მუშაობასაც ხელს უწყობდა „კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოება“. 1878 წელს ქ. თბილისში აირჩიეს ყრილობის მომწყობი ადგილობრივი საორგანიზაციო-მოსამზადებელი კომიტეტი დ. ბაქრაძის ხელმძღვანელობით. კომიტეტმა დიდი მუშაობა გასწია - მას უნდა შეეკრიბა მასალები კავკასიის ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის, ფოლკლორის და ენების შესახებ. თბილისის კომიტეტის მოსამზადებელ სამუშაოებში აქტიურად მონაწილეობდნენ - დ. ბაქრაძე, დ. ჯორჯაძე, ა. ცაგარელი, რ. ერისთავი, ა. კომაროვი, ა. ბერეჟი, ე. ვეიდენბაუმი, ფ. ბაიერნი, ა. ერისწოვი, გ. რაღე და სხვ. ზღლისიანად ჩაება ყრილობის მოსამზადებელ საქმიანობაში ქ. თბილისის ინტელიგენციაც. არქეოლოგიური ყრილობისათვის ეს მზადება ძლიერი ბიძგი იყო საქართველოში ჰუმანიტარული მეცნიერების, კერძოდ, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ენათმეცნიერების განვითარების საქმეში.

არქეოლოგიური ყრილობის საორგანიზაციო კომიტეტმა

თბილისის ყრილობაზე მოიწვია ორმოცამდე ცნობილი უცხოელი მეცნიერი. მათ შორის - მონტელიუსი (სტოკჰოლმი), ვირხოვი (ბერლინი), შლიმანი (ათენი), რამბო (პარიზი), შანტრი (ლიონი), მორტილიე (პარიზი), შუფერი (პარიზი), როსი (რომი) და სხვ. (Протоколы подгот... 1882, გვ. 135-136).

მეხუთე არქეოლოგიური ყრილობა გაიხსნა ქ. თბილისში 1881 წლის 8 სექტემბერს 13 საათზე, ხოლო დაიხურა 21 სექტემბერს. ყრილობამ ქალაქში დიდი აგიოტაფი გამოიწვია. მას ესწრებოდა 850-მდე კაცი, რომელთაც ჰქონდათ სპეციალური სამუკები და სამკეოდ ნიშნები. ყრილობა დაიწყო რვა განყოფილება-სექციად - პირველყოფილი საზოგადოების ძეგლები; წარმართული და კლასიკური ხანის ძეგლები; ქრისტიანული ხანის ძეგლები; აღმოსავლეთის სიძველეები (მუსლიმანური ძეგლები); ხელოვნების და მხატვრობის ძეგლები; ენისა და დამწერლობის ძეგლები; ლინგვისტიკა; ისტორიული გეოგრაფია და ეთნოგრაფია. სექციების სხდომებზე სულ წაკითხულ იქნა 81 მოხსენება. ყრილობის მეცნიერ-თავმჯდომარედ აირჩიეს ა. ს. უვაროვი, რომელმაც სხვა საკითხებთან ერთად, დამსწრეთ მოკლედ მოახსენა მეხუთე არქეოლოგიური ყრილობის მოსამზადებელი კომიტეტის მიერ ჩატარებულ საქმიანობაზე. კონკრეტულად საქართველოს ტერიტორიის არქეოლოგიური შესწავლის თვალსაზრისით საინტერესო იყო მხოლოდ მცირე არქეოლოგიური მოხსენება-ინფორმაცია ცაზბეგში და მდ. რიონის გაყოლებაზე მდებარე არქეოლოგიური ძეგლების შესახებ (ძირითადად ქუთაისის). მომხსენებლებს საუბარი ჰქონდათ ყრილობის წინ ამ პუნქტებში სპეციალურად ჩატარებულ არქეოლოგიურ დაზვერვებზე, რაზეც ზემოთ უკვე იყო საუბარი. საყურადღებოა, რომ ამ ყრილობაზე, უკვე მეორედ, წამოიჭრა საკითხი კავკასიის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური აღმოჩენების რუკის შედგენის თაობაზე (სამწუხაროდ, შემდგომში ეს ჩანაფიქრი არ განხორციელებულა). ყრილობის სტუმრებისათვის სპეციალურად მოეწყო არქეოლოგიური ნივთების გამოფენა; ამასთანავე განაახლეს კავკასიის მუზეუმის ექსპოზიციები. ყრილობის წევრებისათვის მოეწყო ექსკურსიები მცხეთაში, უფლისციხეში, გელათში.

საშელი „არქეოლოგიური“ მეხუთე არქეოლოგიური ყრილობისათვის ფრიალ პირობითია, რადგან მისი მუშაობის დროს სხვა მეცნიერებები უფრო ფართოდ იყო წარმოდგენილი, ვიდრე არქეოლოგია. თვით ყრილობა კავკასიაში საერთოდ ჰუმანიტარული მეცნიერების განვითარებისათვის დიდმნიშვნელოვანი იყო; მაგრამ საკუთრივ საქართველოს არქეოლოგიის შესწავლისათვის, საერთოდ არქეოლოგიური კვლევა-ძიების გაუმჯობესებისათვის, მისი, როგორც მეცნიერების წინსვლისათვის თითქმის არაფერი გაკეთებულა. ცნობილი ისტორიკოს-არქეოლოგი ექვთიმე თაყაიშვილი იხსენებს, რომ მეხუთე არქეოლო-

გიურ ყრილობაზე „... რატომღაც არც ბაიერნი გამოჩნდა, არც მისი მცხეთას ნამუშევარი და საერთოდ არც ჩვენში წარმოებული თხრის შედეგები“. იქვე - „საერთოდ, როგორც უკვე ვთქვი, გათხრითი არქეოლოგია ძალიან მცირედ იყო წარმოდგენილი თბილისის ყრილობაზე“ (თაყაიშვილი, 1967, გვ. 368). ამგვარად, ეს ყრილობა მხოლოდ იმით არის ნიშანდობლივი, რომ მან კიდევ უფრო გააღვივა კავკასიის, კერძოდ, საქართველოს სიძველეებისადმი ინტერესი.

ყრილობის შემდეგ 1881 წელს „კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოება“ უსახსრობის გამო დაიშალა. 1881 წლის 28 ნოემბერს ამ საზოგადოების ყოფილი წევრები გაერთიანდნენ „კავკასიის ისტორიისა და არქეოლოგიის საზოგადოებაში“. ამ ახალი საზოგადოების წესდების მიხედვით გაფართოვდა მისი მოღვაწეობის არე. საზოგადოებას უნდა შეესწავლა კავკასიის ისტორია, უპირატესად მისი ისტორიის წერილობითი და ნივთიერი წყაროები; შესაძლებლობის ფარგლებში უნდა დაეცვა ეს ისტორიული ძეგლ-წყაროები განადგურებისაგან; გათხრების შედეგად მოპოვებული, ან მოსაზღვრებისაგან შესყიდული ძველი ნივთები ბარდებოდა კავკასიის მუზეუმს (ახლა საქართველოს სახ. მუზეუმი), ხოლო ძველი ხელნაწერები თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკას.

ამ ახალი საზოგადოების დაარსების ერთ-ერთი ინიციატორიც იყო ისტორიკოსი დ.ბაქრაძე, რომელიც 1886 წლამდე ხელმძღვანელობდა მას. 1881-1885 წლების განმავლობაში მოხერხდა ნაშრომების ორი ტომის გამოცემა. აქ გამოქვეყნებული ძეგლებიდან დღევანდელი არქეოლოგიის თვალსაზრისით საინტერესოა რამდენიმე პუნქტი, სადაც მოუპოვებიათ ზედაპირული არქეოლოგიური მასალა. ესენია ახალციხე, ახალქალაქი, სოხუმი, ახალი ათონი, ხუტუბანი, ანაკოფია და სხვ. საინტერესოა საზოგადოების შრომებში დაბეჭდილი სამხედრო მოსამსახურის პოლკოვნიკ ნ.ი.წილოსანის ინფორმაცია დილიჯანთან (ახლა სომხეთშია) ჩატარებული გათხრების შესახებ (Известия Кавказского ... 1884, გვ.3).

წილოსანის აზრით, აქ აღმოჩენილი სამარხები თავისი აღნაგობით და ინვენტარით ჰგავს მცხეთის სამთავროს სამარხებს.

მალე საზოგადოების შრომების მეორე კრებულის გამოსვლის შემდეგ „კავკასიის ისტორიის და არქეოლოგიის საზოგადოება“ მისი წინამორბედ „კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოებასაკვით“ უსახსრობის გამო დაიშალა. საზოგადოებას არქეოლოგიური გათხრები თითქმის არ უწარმოებია.

მოუხდავად ამ საზოგადოების დაშლისა, საქართველოს სიძველეებისადმი ინტერესი მაინც არ კლებულობს. ამას მოწმობს ტროისა და მიკენის აღმოჩენის და გამთხრელის ჰენრიხ შლიმანის დაინტერესება საქართველოს შავი ზღვისპირეთით (ძველი კოლხეთი) სა-

ბერძნეთის ისტორიასთან კავშირში (არგონავტების ოქროს საწმისისათვის ჩამოსვლის აბაჯი). შლიმანს 1883 წელს არქეოლოგიური კომისიისათვის საქართველოში არქეოლოგიური გათხრების ჩატარების ნებართვა უთხოვია, მაგრამ მისთვის უარი უთქვამთ (ИИИ, 1947, გვ. 183-185).

XIX საუკუნის ბოლოსათვის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი განწყობილებების გააქტიურებასთან დაკავშირებით, მთავრობის მიერ იზრუნებოდა ყოველგვარი საზოგადოებები, სადაც კი შეიძლებოდა ადამიანების თავმოყრა და კამათი. ამან კავკასიაში და, კერძოდ, საქართველოში არქეოლოგიური კვლევადიების ვარკვეული ჩაკვლიძე გამოიწვია. ექ.თაყაიშვილის თქმით, 1887 წელს, როცა იგი პეტერბურგიდან საქართველოში დაბრუნდა, თითქმის სულ მიტოვებული დახვდა არქეოლოგიური კვლევადიება. ამ მხრივ მხოლოდ 1889 წელი გამოირჩევა, როცა მცხეთის სიძველეებმა ისევ მიიტყვია ყურადღება. უძველესი ნივთები იმაჟამად ბაგინეთთან აღმოჩნდა. ბაგინეთში ნივთების აღმოჩენის ფაქტს ყურადღება მიაქციეს ილია ჭავჭავაძემ და დიმიტრი ბაქრაძემ. ამ უკანასკნელს ბნოვანების გამო თვითონ აღარ შეეძლო თხრის მეთვალყურეობა და თავზე დადგომა; ამიტომ გათხრების წარმოება ბაგინეთში დაავალა ექ.თაყაიშვილს და დავით ქუთათელაძეს (თაყაიშვილი, 1966, გვ. 117-119).

ბაგინეთთან მუშაობა სულ სამი კვირის განმავლობაში მიმდინარეობდა, ხოლო შემდეგ უსახსრობის გამო შეწყდა. გათხრები, ზანმოკლეობის მიუხედავად, საინტერესო და საყურადღებო გამოდგა. გათხარა ნაგებობა, სადაც დადასტურდა სამი სხვადასხვა ხანის ფენა. ნაგებობის ნანგრევებში აღმოჩნდა ქვათილებები, ალიზი, მარმარილოს ნატეხები, მინისა და თიხის კურკლის ნაშთები, სპილენძის ცული. ნაგებობის შემორჩენილ კედელზე გამოხატული ყოფილა ქალის თავი. ბაგინეთში მუშაობას ხელმძღვანელობდა ქართველოლოგიის სწორუპოვარი მკვლევარის და დიდი მამულიშვილის ექვთიმე თაყაიშვილისათვის (1863-1953 წწ.) ერთ-ერთი პირველი არქეოლოგიური გათხრა იყო.

მცხეთის ამ გათხრებიდან მოყოლებული საქართველოში არქეოლოგიური კვლევადიებას სათავეში უდგება ექ.თაყაიშვილი. კერძოდ, სადაგურ მცხეთის დასავლეთით, არმაზისხევის მახლობლად თხრის ფილაქით ნაგებ სამარხებს, რომლებშიაც აღმოჩნდა ფელსაბამები, ბეჭდები, საყურეები, სამაჯურები, მინის ნაშთები და კურკლის ნატეხები. სამარხები ექ.თაყაიშვილმა ზოგადად ახ.წ. I-VIII საუკუნეებით დაათარიდა.

1896 წელს ექ.თაყაიშვილი, არქეოლოგიური კომისიის ხელშეწყობით, მცირე არქეოლოგიური გათხრებს ატარებს მდ. სულორის ხეობაში, ვანის ახელუდიანების გორაზე და მის შესახებ გუთავაზობს რამდენიმე საყურადღებო მოსაზრებას. ახელუდიანების გორაზე მან დაადას-

ტურა თლილი ქვის ნაგებობების ნაშთები; თიხის კურჭლის ნატეხები; სხვადასხვა სახის სამკაულები; მონეტები; ლითონის იარაღი და სხვ. აქ აღმოჩნდა აგრეთვე უცხოური მონეტები და ნივთები (ეგვიპტური, ბერძნული, რომაული). ექთაყაიშვილი ვანის არქეოლოგიური დაზვერვის შედეგს განიხილავს ისტორიულ ფონზე (ითყალისწინებს აგრეთვე აქ წინა წლებში ნაპოვნ მასალას, რომლის შესახებ ზემოთ უკვე ვაქონდა საუბარი) და უკვე იმ დროს აღნიშნავს, რომ ახვლედიანების გორანზე ძველი, ე.წ. ანტიკური ხანის ნაქალაქარის ნაშთებთან უნდა გვქონდეს საქმე; იგი უცხოური ნაწარმის და მონეტების მიხედვით ვარაუდობს, რომ ეს ნაქალაქარი ძველ სავაჭრო-სატრანზიტო მაგისტრალთან მდებარეობდა; ხოლო ნაქალაქარზე ნაპოვნი ოქროს სამკაულები ადგილობრივი წარმოების იყო, რადგან აქვე მდ. სულორის შესაკად საქაბაის ღელის ქვიშა თითქოს გარკვეული რაოდენობით შეიცავს ოქროს (Известия Кавказского вст. 1927, გვ. 108).

1896 წელს ექთაყაიშვილს დასავლეთ საქართველოშივე სოფ. საჯავახოსთან (მდ. რიონის მარცხენა მხარეს - ახლა სამტრედიის რ-ნში) და სოფ. ხუცუბანთან (მდ. კინტრიშის მარჯვენა ნაპირზე - ახლა ქობულეთის რ-ნში) ჩაუტარებია არქეოლოგიური დაზვერვები. სოფ. ხუცუბანის შემთხვევითმა არქეოლოგიურმა ნაპოვნებმა ჯერ კიდევ 1879 წელს მიიტყვია ყურადღება, რამაც გამოიწვია ამ პუნქტისადმი ექთაყაიშვილის ინტერესი. დასახელებულ პუნქტში ექთაყაიშვილს მიუკვლევია კულტურული ფენებისათვის, სადაც აღმოჩენილა კერამიკის ნაშთები და ლითონის რამდენიმე ნივთი. საჯავახოს დრახდალეულს არქეოლოგიური დაზვერვისას აღმოჩნდა დიდი რაოდენობის ნატეხები, რის მიხედვითაც ექთაყაიშვილი აქ კერამიკული სახელოსნოს არსებობას ვარაუდობს.

1901 წელს თბილისში გაიხსნა მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილება, რომლის დამაარსებელ წევრთა შორის იყო ექთაყაიშვილი. იგი 1905 წლიდან 1918 წლამდე ამ განყოფილების მდივანი იყო. თბილისში მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების განყოფილების დაარსების მოთავე და ხელისშემწყობი იყო ცნობილი რუსი არქეოლოგის ა.ს. უვაროვის ქერივი პრასკოვია უვაროვა. კავკასიის განყოფილებას ჰქონდა თავისი კრებული, სადაც იბეჭდებოდა საზოგადოების წევრთა ანგარიშები და ოქმები. სულ ექვსი კრებული დაიბეჭდა. გათხრითი არქეოლოგიისათვის საზოგადოებამ უსახსრობის გამო ვერაფერი გააკეთა. ის ძირითადად (ამ ტიპის სხვა საზოგადოებებით) მიწისზედა ძეგლების (ეკლესია-მონასტრები, წარწერები და სხვ.) შესწავლით და გამოქვეყნებით შემოსაზღვრა (იხ. Уставъ Кавказ. отдѣл. Императ... 1902).

1902 წელს არქეოლოგიური თვალსაზრისით ყურადღება მიიტყვია სოფ. ბორმა მდ. ბორიშელას მარჯვენა ნაპირზე. აქ

ადგილობრივი მცხოვრებლები მიწის ხენის დროს შემთხვევით წააწყდნენ მდიდრულ სამარხებს, სადაც აღმოჩნდა ოქროს და ვერცხლის სამკაულები, ჭურჭელი (ვანსაკუთრებით საინტერესოა ვერცხლის თასი საკურთხეველთან მდგომი ცხენის გამოსახულებით და წერწერით), მონეტები (რომაული და პართული) და სხვ. სოფ. ბორში შემთხვევით ნაპოვნი ძვირფასი ნივთები შეისყიდა „ერმიტაჟის“ მუზეუმმა (ახლაც იქ ინახება). 1908 წელს ზემოთ ხსენებული კავკასიის არქეოლოგიის განყოფილება ექთაყაიშვილი მიუვლენია სოფ. ბორში არქეოლოგიური გათხრების ჩასატარებლად, მაგრამ გასათხრელი ადგილის მიწის მფლობელთა მიერ ძვირად შეფასების გამო არქეოლოგიური გათხრა ვერ მოხერხდა.

1904 წელს ციხისძირთან (ახლა ქობულეთის რ-ნი) სახლის საძირკველის გაჭრის დროს აღმოჩნდა I-III საუკუნის მდიდრული ნივთები. ესენია ოქროს და ვერცხლის სამკაულები, ჭურჭელი, მონეტები, ამოკვეთილ გამოსახულებიანი ქვები და სხვ. (სულ ორმოცამდე საგანი; ინახება „ერმიტაჟში“).

1908 წელს მდ. ქსნის ხეობაში სოფ. საძეგურთან მიწის სამუშაოების დროს შემთხვევით იპოვნეს მდიდრული ნივთები, რომლებიც ცნობილია „ახალგორის განძის“ სახელით. სამწუხაროდ, ეს ძვირფასი ნივთები დაიტაცეს კერძო პირებმა, რომლებისგანაც შემდეგ ექთაყაიშვილს ნაწილი შეუგროვებია და კავკასიის მუზეუმისათვის შეუძენია. ესენია ოქროს საფურეები, კისრის რკალები, სასაფეთქლები, სამაჯურები, გომბეშოების გამოსახულებიანი ყელსაბამი, ბეჭდები, ვერცხლის ფიალები, ცხენის აღკაზმულობა და სხვ.

ამავე წელს სოფ. ახალქალაქთან (ახლა კასპის რ-ნში) მიწის სამუშაოების დროს იპოვეს ბრინჯაოს ცულები და ლითონის რამდენიმე ზოდი. ნივთები ექთაყაიშვილმა კავკასიის მუზეუმისათვის შეიძინა. ამ ნივთების აღმოჩნამ ექთაყაიშვილს ჯერ კიდევ მამინ აქ ლითონსადნობი სახელოსნოს არსებობა ავარაუდებინა.

1912 წლის ზაფხულში ექთაყაიშვილს მცირე არქეოლოგიური გათხრები ჩაუტარებია მდ. ბანისხევის და მტკვრის შესართავთან. აქ აღმოჩენილა სამარხი, რომელშიც დადასტურდა ბრინჯაოს სამაჯურები, საკინძებები, სარდონის მძივები და სხვ. ამავე წლებში ექთაყაიშვილს არქეოლოგიურად დაუზვერავს აგრეთვე სარხრე, სადაც სპილენძის რამდენიმე ცული, სამაჯურები, საკინძებები და თიხის კურჭლის ნატეხები უნახავს.

ექთაყაიშვილი, რომელიც ამ დროს ახლადდამარსებულ საისტო-რიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას ედგა სათავეში, ცდილობდა საქართველოს მიწის წიაღში შემთხვევით ნაპოვნი არცერთი ნივთი არ გამოპარვოდა მხედველობიდან, რათა ისინი საზოგადოების ან კავკასიის მუზეუმისათვის შეეძინა.

საქართველოს არქეოლოგიის განვითარების ამ ეტაპზე ექსთაყი-
შვილმა პირველმა გამოთქვა ზოგიერთი ფრიად საყურადღებო მოსაზ-
რება. ესენია: არქეოლოგიური მონაპოვრის გააზრებისას ადგილობრივი
ეონოგრაფიულ-ფოლკლორული ფაქტების მოშველიების აუცილებლობა;
მოსაზრებები ვანის ნაქალაქარის შესახებ (იხ. ზემოთ); ოჭროს და სხვა
ლითონის იარაღის და სამკაულის ადგილობრივი წარმოშობის შესახებ
(ადრე თითქმის ყველა ლამაზ, პეწიან ნივთს შემოტანილად და უცხო-
ურად თვლიდნენ); მიუთითა აუცილებლად შესასწავლი ძეგლები - ვანში,
საჩხერეში, თრიალეთ-წალკაში, ბაგინეთში და სხვ.

1918 წელს ცნობილმა ენათმეცნიერმა ნიკო მარმა ექსთაყიშვილი
მიიწვია მის მიერ თბილისში ახლად დაარსებულ კავკასიის ისტორიულ-
არქეოლოგიურ ინსტიტუტში (ეს ინსტიტუტი ფართო პროფილის
დაწესებულება იყო). ნ.მარის პეტერბურგში ხშირად ყოფნის გამო
ინსტიტუტს ფაქტიურად ექსთაყიშვილი უძღვებდა. ამავე პერიოდში
ექსთაყიშვილი თბილისის უნივერსიტეტის სტელენტათის ადგენს
არქეოლოგიის კურსის პროგრამას და იწყებს ამ კურსის კითხვას (1921
წლამდე).

1921 წლიდან საქართველოს ცხოვრებაში ახალი, მძიმე ეტაპი
იწყება.

თავდაპირველად რესპუბლიკაში არქეოლოგიური სამუშაოების
წარმოება და მოპოვებული ნივთების მოვლა-შენახვა თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტს, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს და
საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას დაევალა.
შემდგომში მათ შეუერთდა ახლად შექმნილი განათლების კომისარიატ-
თან არსებული არქეოლოგიის ინსტიტუტი, რომელიც უფრო ხელოვ-
ნებათმცოდნეობითი პროფილის ორგანიზაცია იყო. პირველ ხანებში
არქეოლოგიურ აღმოჩენებს უმეტესწილად შემთხვევითი ხაისათი ჰქონდა
და დაგვეძლი, წინასწარ მომზადებული არქეოლოგიური კვლევა არ
ტარდებოდა.

ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს ახალი ქართული
არქეოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებლის გიორგი ნიორაძის მიერ 1925-
1931 წლებში ჩატარებული გათხრები კარსნისხევში, ზემო ავჭალაში,
სასირეთში, დევისხვრელში, საკაყიაში და სხვ. გ.ნიორაძეს
პროფესიონალური არქეოლოგიური განათლება ევროპაში ჰქონდა
მიღებული და კარგად იცნობდა იმ ხანის სველე არქეოლოგიური
სამუშაოების წარმოების მოწინავე მეთოდებს. 1925 წელს იგი, უკვე
დოქტორის ხარისხით, დაუბრუნდა სამშობლოს და სათავეში ჩაუდგა
სველე არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას. გ.ნიორაძე იჯავახიშვილის
შუამდგომლობით დაინიშნა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის
არქეოლოგიური განყოფილების ხელმძღვანელად. მან სველე
არქეოლოგიური კვლევა-ძიების გადახალისების მიზნით შემოიკრიბა
ძველი და ახალი თაობის სამეცნიერო ძალები (ს.მაკალათია,

გ.ჩუბინაშვილი, გ.გოზალიშვილი, ს.იორდანიშვილი, ბ.კუჭტიანი, ლ.მუს-
ხელიშვილი, გ.ჩიტაია და სხვ.), რომლებიც მანინ სველე
არქეოლოგიურ კვლევას ეწეოდნენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში.
კერძოდ, ფლავისმანში, თავილონში, იყალთოში, ნოქალაქეში, კიკეთში,
წიწაპურში და სხვ.

1925 წელს გ.ნიორაძემ გააგრძელა ექსთაყიშვილის მიერ ჯერ
კიდევ 1918 წელს თბილისის უნივერსიტეტში დაწყებული არქეოლოგიის
კურსის კითხვა. თავდაპირველად გ.ნიორაძე ძველი ისტორიის კათედ-
რაზე მუშაობდა, ხოლო 1934 წლიდან - „მატიერიალური კულტურის
ისტორიის კათედრაზე“, რომელიც ისტორიის ფაკულტეტზე ჩამოყ-
ლიბდა და აერთიანებდა არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების
ისტორიის სპეციალობებს. მომდევნო წლიდან ამ კათედრას გამოეყო
ქართული ხელოვნების ისტორიის კათედრა და აქედან მოყოლებული
კიდევ 1938 წლამდე, მას ეწოდება წინაკლასიკური საზოგადოების
ისტორიის კათედრა. 1938 წელს კათედრას სახელი კვლავ შეუცვალეს
და უწოდეს არქეოლოგიის კათედრა. არქეოლოგიის კათედრას 1953
წლამდე ხელმძღვანელობდა გ.ნიორაძე. თბილისის სახელმწიფო უნი-
ვერსიტეტის არქეოლოგიის კათედრა საქართველოში პროფესიონალი
არქეოლოგების აღზრდის მთავარ კერად იქცა. ქართველი არქეოლო-
გების უმრავლესობა სწორედ ამ კათედრაზე დაეუფლა არქეოლოგიის
საფუძვლებს.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი თუ არქეოლოგების
ახალი კადრების მთავარი სამკვლევო იყო, საქართველოს სახელმწიფო
მუზეუმი რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მოპოვებული არქეოლოგიური
მასალის ძირითად საცავს წარმოადგენს. მათ ერთმანეთთან ახლო
სამეცნიერო ურთიერთობა ჰქონდათ.

1919 წლიდან კავკასიის მუზეუმს, რომელიც ჯერ კიდევ 1852
წელს იქნა დაარსებული, საქართველოს მუზეუმი ეწოდა. 1929-1930
წლებში საქართველოს მუზეუმს გადაეცა საისტორიო და
საეთნოგრაფიო საზოგადოების, უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმის
და სხვა კოლექციები. საქართველოს არქეოლოგიის სამსახურში
ძირითადად მუზეუმის ერთი განყოფილება იდგა - წინა ისტორიული
არქეოლოგიის განყოფილება.

როგორც ზემოთაც ავღნიშნეთ, 1925 წლიდან გ.ნიორაძე
სათავეში ჩაუდგა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მიერ
წარმოებულ არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას. განსაკუთრებით
აღსანიშნავია მისი დამსახურება საქართველოს ქვის ხანის ძეგლების
შესწავლის საქმეში. ამ არქეოლოგიური კვლევის შედეგად საბოლოოდ
დასაბუთდა, რომ ბრინჯაოს ხანის წინ საქართველოს ტერიტორიაზე
ქვის ხანის ადამიანი ცხოვრობდა. ამ დრომდე კი ვაჯრცელებული იყო
აზრი, თითქოს პალეოლითური ხანის ადამიანს არ უცხოურია არა
მარტო საქართველოში, არამედ მთელ კავკასიაშიც.

1921-1931 წლებში მიმდინარეობდა ქვის ხანის ადამიანის სადგომის დევისხერელის (ხარაგოულის რ-ნი) გათხრები. მოპოვებული არქეოლოგიური მასალის საფუძველზე გნიორაძემ გამოაქვეყნა მონოგრაფია, რომელიც პირველი მნიშვნელოვანი ნაშრომი იყო საქართველოს პალეოლითის შესახებ. შემდგომში დევისხერელის არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში გამოქვაბულის ნატურალური ზომის მაკეტი დამზადდა, რომლითაც ფართო საზოგადოებრიობას მიეცა საშუალება ქვის ხანის ადამიანის ცხოვრებას გააცნობოდა (ნიორაძე, 1933).

დევისხერელის გათხრებს მოჰყვა ქვის ხანის სხვა არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლა. კერძოდ, 1936 წელს გაითხარა საკაფიას გამოქვაბული (თურჯოლის რ-ნი). 1934-1936 წლებში ითხრებოდა მღვიმევის გამოქვაბული (კიათურის რ-ნი), ხოლო აფხაზეთში ქ. სოხუმის მახლობლად გაითხარა იაშთხეას ქვის ხანის უძველესი სადგომი.

1936 წელი საქართველოში არქეოლოგიური მეცნიერების განვითარებისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა. ამ წელს კავკასიისმცოდნეობის ინსტიტუტის (ნ. მარის მიერ 1918 წელს დაარსებული ყოფილი კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიური ინსტიტუტი) ბაზაზე ჩამოყალიბდა აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი („ენიმკი“), რომელიც წამყვან ქართველოლოგიურ ცენტრად იქცა. ინსტიტუტში სხვა ქართველოლოგიურ დარგებთან ერთად გაიხსნა საქართველოს „არქეოლოგიის, ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის განყოფილება“, რომელსაც 1938 წელს ცალკე გამოეყო არქეოლოგიის განყოფილება. ამ განყოფილებას შეუერთდა განათლების კომისარიატის არქეოლოგიის ინსტიტუტი. „ენიმკის“ არქეოლოგიის განყოფილების ხელმძღვანელად იმთავითვე დაინიშნა გ. ნიორაძე. აქედან მოკიდებული ეს განყოფილება საქართველოში არქეოლოგიური კვლევის ძირითად კერად იქცა. განყოფილებაში შეიქმნა სათანადო სამეცნიერო-მატერიალური ბაზა, რომელიც აუცილებელი იყო ფართო, ვეგმზომიერი საველე არქეოლოგიური სამუშაოების ჩასატარებლად. აქვე ამზადდებდნენ ასპირანტებს არქეოლოგიის საციალობით.

„ენიმკი“-ს არქეოლოგიის განყოფილების გარდა მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური სამუშაოები ჩატარდა „ვეფხისტყაოსნის“ იუბილესთან დაკავშირებით შექმნილ რუსთაველისა და მისი ეპოქის მუზეუმში, რომლის ხელმძღვანელი ივ. ჯავახიშვილი იყო. მუზეუმი ძირითადად შუა საუკუნეების, კერძოდ, რუსთაველის ეპოქის ამსახველი გამოფენის მოსაწყობად იყო დაარსებული. მუზეუმმა 1936-1939 წლებში გათხრები აწარმოვა დმანისში, გულარებში, ბოლნისში, გვერდში და სხვ. აქედან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გამოდგა ბოლნისში აღმოჩენილი 492-493 წწ. ქვაზე ამოკვეთილი ასომთავრული წარწერა, რომელიც ერთ-ერთ უძველეს ქართულ დათარიღებულ წარწერად ითვლება. ივ. ჯავახი-

შვილის ვარდაცვალების შემდეგ რუსთაველის ეპოქის მუზეუმი შეუერთეს ქართული ხელოვნების ისტორიის სექტორს, რომელიც შემდგომ ინსტიტუტად გადააკეთეს.

აკად. ივანე ჯავახიშვილმა, ისევე როგორც სხვა ქართველოლოგიურ დარგებს, ახალ ქართულ არქეოლოგიასაც დასდო ამაგი. მან იმთავითვე სწორად განსაზღვრა და მიუთითა, რომ „არქეოლოგია ისტორიის უძველესი ხანისათვის მთავარ საგნად უნდა ჩაითვალოს“, „არქეოლოგია, ვითარცა თავის საკუთარი მეთოდების მქონე მეცნიერების დარგი, სათანადო სპეციალისტთა კვლევადობის სარბიელს შეადგენს და ჩვეულებრივ ისტორიკოსი მისი მონაპოვართ სარგებლობს ხოლო თავისი მიზნებისათვის“ (ჯავახიშვილი, 1960, გვ. 7).

ივ. ჯავახიშვილის საქართველოს ისტორიის უძველესი პერიოდის შესასწავლად არქეოლოგიური მონაცემების გამოყენება აუცილებლად მიაჩნდა. ჯერ კიდევ „ქართველი ერის ისტორიის“ პირველსავე გამოცემაში გამოყენებულია არქეოლოგიური მასალა, ხოლო ამავე წიგნის 1928 წლის გამოცემას წინ უძღვის საციალური ნაწილი - „კავკასიისა და ქართველების ნივთიერი კულტურა“, რომელშიც მამინდელი არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით განხილულია კავკასიის ბრინჯაოს და რკინის ხანის მატერიალური კულტურა. აქვე მოცემულია არქეოლოგიური მასალის ფოტოები და გრაფიკული ჩანახატები. წიგნის ამ ნაწილიდან კარგად ჩანს, თუ როგორ დიდ მნიშვნელობას აკუთვნებდა ივ. ჯავახიშვილი არქეოლოგიური მასალის ქრონოლოგიურ დაყოფას და მათი გავრცელების არეალის შემოხაზვას.

გათხრით საველე არქეოლოგიურ სამუშაოებში ივ. ჯავახიშვილი 1930 წლიდან მონაწილეობს, როცა იგი ნოქალაქევის (არქეოპოლისის) არქეოლოგიური შესწავლის ერთ-ერთ ხელმძღვანელად ინიშნება. სამწუხაროდ, ნოქალაქევის გათხრები მხოლოდ ორიოდე თვე მიმდინარეობდა და მერე შეწყდა. 1936 წლიდან კი ივ. ჯავახიშვილი უფრო აქტიურად ებმება საველე-არქეოლოგიურ კვლევადობაში. იგი საერთო ხელმძღვანელობას უწევს დმანისის, გულარების, გვერდისა და ბოლნისის არქეოლოგიურ გათხრებს. ივ. ჯავახიშვილმა პირველმა შეიმუშავა საქართველოში შუა საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლის მეცნიერულად დასაბუთებული გეგმა, რომელიც მოკლედ ჩამოყალიბდა წერილში - „მ. რუთაველისა და მისი ეპოქის გამოფენა“. წერილში საქართველოს ძველი კულტურის შესწავლის ერთ-ერთ საყურადღებო ამოცანად ძველი ნაქალაქარების შესწავლაა (გვეგმარება, საშენი მასალა, სხვადასხვა დანიშნულების ნივთები და სხვ.) მიჩნეული. ამავე დროს იგი ყურადღებას ამახვილებს წყალსადენების და სარწყავი არხების შესწავლაზეც, რისი კვლევაც მამინ სრულიად ახალი საქმე იყო.

1937 წელს ივ. ჯავახიშვილი „ენიმკის მოამბეში“ ბეჭდავს წერილს, რომელიც სხვა ქართველოლოგიურ დარგებთან ერთად,

საპროგრამო საქართველოს არქეოლოგიისათვისაც - „ჩვენი ამოცანები ენათმეცნიერებისა და კულტურის ისტორიის სფეროში“, სადაც აღნიშნავენ: „... აუცილებლად საჭიროა, რომ ამიერიდან არქეოლოგიური კვლევა-ძიება გარკვეული გეგმისა და მიხედვით, ისტორიული სააღმკვეთებო გზების მიმართულებითა და გზათა შესაყარების გათვალისწინებით, ძველი ყველა ისტორიული ცნობების ცოდნითა და კულტურის ისტორიის მთავარი ამოცანების გადასატრეულად ყველა მასალებისადმი ჯეროვანი ყურადღების მიპყრობით წარმოებდეს“ (ჯავახიშვილი, 1937, გვ. 2-8).

ივ.ჯავახიშვილის მიერ მოცემული ძირითადი გზების მიხედვით მცხეთაში 1937 წელს დაიწყო არქეოლოგიური ვაითხრები. აქ „ენიმკი“-დან გაივარდა არქეოლოგიური ექსპედიცია, რომელმაც არმაზისხევის შესართავთან, მდ. მტკვრის მარჯვენა მხარეს აღმოაჩინა ძველი აბანოს ნაშთები. ამ აღმოჩენის გარდა მცხეთაში ყურადღება მიიქცია ახალმშენებლობასთან დაკავშირებით დაზიანებულმა სამთავროს კედლის ცნობილმა სამაროვანმა. ადგილობრივ ხელისუფლებას ამ კედლის დასახლება განეზრახა, რაც ძველი საქართველოს ისტორიისათვის პირველხარისხიან არქეოლოგიურ ძეგლს განადგურებას უქადდა. ამ ამბავმა კიდევ ერთხელ მიიქცია არქეოლოგიურ ყურადღება და დააჩქარა გეგმაზომიერი ვაითხრების დაწყება მცხეთაში. სამთავროს კედლის დაზიანებული სამაროვნის საკითხი განიხილეს „ენიმკი“-ს სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე და გადაწყდა, რომ რესპუბლიკის მთავრობისათვის სამთავროს კედელზე მშენებლობის შეჩერება და ვაითხრებისათვის საჭირო თანხა ეთხოვათ, რათა მისი არქეოლოგიურად შესწავლა მოხერხებულიყო.

ამ თხოვნის საფუძველზე შეიქმნა და 1938 წლის 27 ოქტომბერს მუშაობას შეუდგა „მცხეთა-სამთავროს არქეოლოგიური ექსპედიცია“, რომელშიაც „ენიმკი“-ს არქეოლოგიური განყოფილების თანამშრომლების გარდა შევიდნენ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის, რუსთაველის ეპოქის მუზეუმის და ხელოვნების მუზეუმ „მეტეხის“ მეცნიერი მუშაკები, სულ თათხმეტი კაცი. არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელად დაინიშნა ივ.ჯავახიშვილი. იგი ჩვეული პასუხისმგებლობით და ენერგიით შეუდგა საქსპედიციო საქმიანობას. ივ.ჯავახიშვილი ექსპედიციაში სამეცნიერო საკითხების გარდა, საორგანიზაციო-სამეურნეო საქმიანობაზეც ზრუნავდა. ამის მაგალითია მისი მიმართვა ჯანმრთელობის კომისარიატისადმი, სადაც ის ითხოვს სისტემატურად ჩაატარონ ექსპედიციის პირადი შემადგენლობის სამედიცინო პროფილაქტიკა და საჭიროების შემთხვევაში გასცენ სათანადო მედიკამენტები (იმ დროს მცხეთაში მაღარიის ეპიდემია მივიწვარებდა).

მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ყველა მუშაკის თავდა-

დებული შრომის საფასური იყო, დღეს უკვე საყოველთაოდ ცნობილი, უდიდესი მეცნიერული მნიშვნელობის აღმოჩენები. ესენია ნავებობები, სამარხები და სხვადასხვა დანიშნულების ნივთები, რომლებიც საქალაქო ცხოვრების მაღალ დონეზე მეტყველებს იმდროინდელ საქართველოში. მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია საქართველოში პროფესიონალი არქეოლოგების აღზრდის ძირითადი სკოლა გახდა. აქ არქეოლოგიური მასალის მეცნიერული დამუშავებისას და სპეკულ-საექსპედიციო საქმიანობაში გამოიწერათ ქართველ არქეოლოგთა უფროსი თაობის თითქმის ყველა წარმომადგენელი.

მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის სამეცნიერო მუშაობის პირველი ეტაპის შეჯამება იყო კაპიტალური ნაშრომი - მცხეთა I (არმაზისხევის არქეოლოგიური ძეგლები), თბ., 1955, ავტორები ააფაქიძე, ა.კალანდაძე, გ.გობეჯიშვილი, გ.ლომთათიძე.

1936-1940 წლებში ზრამკისის წყალსაცავის მშენებლობასთან დაკავშირებით (წალკის რ-ნი) თრიალეთში მდიდრული სამარხ-ფორღანები ვაითხარა. აქ აღმოჩნდა ბრინჯაოს ხანის შესანიშნავი ძეგლების მთელი წყება, ეხლა „თრიალეთის კულტურის“ სახელით რომ არის ცნობილი. თრიალეთის და საერთოდ საქართველოს არქეოლოგიური მასალის შესწავლის საფუძველზე ბ.კუფტინმა კიდევ ერთხელ დაადასტურა, რომ ქართველთა კულტურის უძველესი ფესვები ადგილობრივი არის ვადგმული (Купфин, 1941, გვ. 291).

1941 წელს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ვაიხსნა არქეოლოგიური გამოფენა - „თრიალეთი და მცხეთა - უძველესი ქართული კულტურული კერები“. ეს მცხეთის და თრიალეთის ბრწყინვალე არქეოლოგიური მასალის პირველი საყოველთაო ჩვენება იყო. მოწყობილი გამოფენა ქართული არქეოლოგიის ერთ-ერთი მესვეურის აკადემიკოს სიმონ ჯანაშიას ენერგიული სამეცნიერო კვლევა-ძიების შედეგი იყო. ივ.ჯავახიშვილის გარდაცვალების შემდეგ ს.ჯანაშიაზე გადავიდა რესპუბლიკაში არქეოლოგიური სამუშაოების წარმოების საერთო ხელმძღვანელობის მთელი სიმძიმე. ს.ჯანაშიას შემდეგ კი ეს შრომატევადი საქმე აკად. ნ.ბერძენიშვილმა იტვირთა. ჯერ კიდევ „ენიმკი“-ს ინსტიტუტის შექმნისას, მისმა პირველმა ხელმძღვანელმა ს.ჯანაშიამ არქეოლოგიის განყოფილებას დაუსახა არქეოლოგიური კვლევის სამეცნიერო-საორგანიზაციო გეგმა, რომლის მიხედვითაც შემდგომში სამუშაოები საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში ჩატარდა.

რესპუბლიკის ტერიტორიაზე გეგმაზომიერმა არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ განსაკუთრებით ფართო მასშტაბი ორმოცდაათიან წლებში მიიღო. ამ დროისათვის ვაითხრები ჩატარდა ბაკურციხეში, გრემში, რუსთავეთ, დმანისში, ზოვლეში, უჯარმაში, ნადარბაზეში, თბილისში, საგარეჯოში, თუთარ წყაროში, ბოლნისში, გუდარეში,

სამშვილდეში, ურბნისში, ვანში, ვაშნარში, ემერაში, ტყვიანში, გელათში, სკანდაში, შორაპანში, კლდეეთში, იამთხვანში, საკაფიაში, საგუარჯილდეში, ოდიშში, თეთრაშიწაში, საკაოში, საჩხერეში, ბრილში, ანაკლიაში, დაბლაგომში, ქობულეთ-ფიჭვნარში, უკემში, ყულევში, ბიჭვინთაში, გეგუთში, ფოთში, სოხუმში და სხვ.

ჩამოთვლილი არქეოლოგიური ძეგლებიდან მომდინარე მასალის განზოგადების საფუძველზე ორმოცდაათიანი წლების ბოლოს გამოიცა „საქართველოს არქეოლოგიის“ პირველი საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელო (ავტორები ა. აფაქიძე, ნ. ბერძენიშვილი, გ. გობეჯიშვილი, ა. კალან-დაძე, გ. ლომთათიძე, ო. ჯაფარიძე, ნ. ხომტარია), თბ. 1959.

1941 წელს ენის, ისტორიის და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტიდან ცალკე გამოყვეს ისტორიის ინსტიტუტი, რომელიც 1943 წლიდან ივ. ჯავახიშვილის სახელს ატარებს. შესაბამისად „ენიმიკი“-ში მომუშავე არქეოლოგები ჩაირიცხნენ ისტორიის ინსტიტუტში, რომელსაც 1964 წლიდან საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი ეწოდა. ისტორიის ინსტიტუტს „ენიმიკი“-საგან გამოყოფილ-სას არქეოლოგიის მსოფლიო ერთი განყოფილება სჭარბდა. ამ განყოფილების ბაზაზე ინსტიტუტში შეიქმნა არქეოლოგიის სექტორი (ხელმძღვანელი აკად. ა. აფაქიძე) შეიქმნა, რომელშიაც უკვე რამდენიმე არქეოლოგიური განყოფილება გაერთიანდა.

რესპუბლიკაში ფართოდ გაშლილ ახალმშენებლობებთან დაკავშირებით გაიზარდა მოთხოვნილება სასწრაფო გადაუდებელ არქეოლოგიურ სამუშაოებზე საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. ამიტომ 1977 წელს ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტთან ჩამოყალიბდა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი (დირექტორი პროფ. ოთ. ლორთქიფანიძე), რომელშიაც გაერთიანდა 12 განყოფილება. ესენია: ქვის ხანის, ენეოლით-ბრინჯაოს, შუაბრინჯაოს, გვიანბრინჯაო-აღრეკინის, ანტიკური ხანის, ადრეული შუა საუკუნეების, შუა საუკუნეების, პალეოურბანიტიკული კვლევის, არქეოლოგიური ნუსხის, ახალმშენებლობათა არქეოლოგიის, არქეოლოგიური ტერმინოლოგიის, საბუნებისმეტყველო მეც. არქეოლოგიაში. „არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი“ ანუ არქეოლოგიური კვლევა-ძიების მთავარი დაწესებულებას წარმოადგენს რესპუბლიკაში. მისი მეცნიერი თანამშრომლები არქეოლოგიურ გათხრებს აწარმოებენ საქართველოს ყველა კუთხეში. ამ გათხრების მოკლე ანგარიშები ყოველწლიურად მიეჭდება კრებულში „საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიება“.

„არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის“ წინამორბედი დაწესებულებების არქეოლოგთა ნაშრომები ქვეყნდება ჯერ „ენიმიკის“ მოამბეში, მერე „ისტორიის ინსტიტუტის შრომებში“ და კრებულ „მიმომხილველში“, ხოლო 1955 წლიდან ქართულ არქეოლოგებს უკვე

ცალკე სისტემატური კრებული აქვთ - „მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“. შემდგომ წლებში დაარსდა და სერიულად გამოიცა სხვა არქეოლოგიური კრებულებიც. კერძოდ: „ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები“, „საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები“, „ენი“, „დიდი პიტონტი“, „მცხეთა“, „თბილისი“, „კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები“, „კავთისხევის არქეოლოგიური ძეგლები“, „იერიის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები“, „არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოს ახალმშენებლობებზე“, „კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები“, „კაბეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები“, „ჭინვალის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები“ და სხვ.

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალების ძირითადი საცავი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმია, რომელიც რესპუბლიკის უძველესი სამეცნიერო-განმანათლებლო დაწესებულებაა. აქ დღეს ნაყოფიერი საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიება მიმდინარეობს. არქეოლოგიურ თხრას აწარმოებენ მუზეუმის „არქეოლოგიის“ (შუა საუკუნეების წინა) და „შუა საუკუნეების არქეოლოგიის“ განყოფილებების მეცნიერი თანამშრომლები. აქვეა სპეციალური სარესტავრაციო განყოფილება, სადაც არქეოლოგიური მასალის რესტავრაციო-კონსერვაციას აწარმოებენ.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის პირველი არქეოლოგიური გამოფენა თემაზე „წინაკლასობრივი საზოგადოება ამიერკავკასიაში“ მოეწყო 1934 წელს; 1937 წელს „მ. რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურის“ გამოფენა; ხოლო 1941 წელს - „თრიალეთი და მცხეთა - უძველესი ქართული კულტურული კერები“. მუზეუმის დღევანდელი მუდმივი კომპლექსი გამოფენა საქართველოს ყველა პერიოდის მატერიალური კულტურის ძეგლებს მოიცავს. მუზეუმის (ამჟამად დირექტორია მეც. აკად. წ/კ ლ. ჭილაშვილი) თანამშრომლები აქვეყნებენ კრებულების სერიას - „საქართველოს სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები“ და „საქართველოს სახ. მუზეუმის მოამბე - B“.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი არქეოლოგიასა და საგამოფენო საქმიანობაში კონსულტაციას უწევს და ეხმარება რესპუბლიკის რაიონული ცენტრების და ქალაქების მზარემცოდნეობით და ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმებს (ორი მათგანი - ახალციხის და მესტიის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმები თავის ფილიალებად მიიღო). ესენია: თბილისის, ბათუმის, სოხუმის, ცხინვალის, ფოთის, ქუთაისის, ზუგდიდის, ლანჩხუთის, გეგეკვიორის, ცაგერის, ხაშურის, ბორჯომის, გორის, რუსთავის, დუშეთის, სიღნაღის, თელავის და სხვ. აღსანიშნავია აგრეთვე ძეგლთა დაცვის სამმართველოს და საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებების

მიერ ჩატარებული სამუშაოები. ეს დაწესებულებები ხელს უწყობენ ახალ არქეოლოგიურ ძეგლთა გამოვლინებას, დაცვას და კოპულაციას.

ზემოთ აღნიშნულ დაწესებულებათა გარდა, არქეოლოგიური კვლევას ახორციელებს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში შემავალი რეგიონალური ინსტიტუტები. ასეთებია ჯერ კიდევ ოცდაათიან წლებში დაარსებული დ.გულიას სახელობის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის და ქ. ცხინვალის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტები, ხოლო 1958 წლიდან გაიხსნა ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი (ამჟამად დირექტორია მეცნ. აკად. წ/კ დ. ხაზუტაიშვილი). ამ დაწესებულებებში საგანგებო არქეოლოგიური განყოფილებებია შექმნილი, რომელთა კვლევა-ძიების შედეგები იბეჭდება ხსენებული სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტების კრებულებში.

რესპუბლიკის ტერიტორიაზე წარმოებული არქეოლოგიური სამუშაოების ერთიან ზედამხედველობა - კოორდინაციას საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული საქართველოს არქეოლოგიური კომისია ახდენს, რომელიც რესპუბლიკის სახელით იძლევა „ლია ფურცელს“ (გათხრის უფლებას).

საქართველოს არქეოლოგთა ყველა თაობის წვლილი და დამსახურებაა დღევანდელი ქართველოლოგიის ერთ-ერთი დარგის - საქართველოს არქეოლოგიის - საყოველთაოდ ცნობილი წარმატებები. არქეოლოგიური კვლევის შედეგად რესპუბლიკის ტერიტორიაზე დადასტურებულია ადამიანის განვითარების და ცხოვრების ამსახველი ყველა საფეხურის არქეოლოგიური ძეგლი.

დამოწმებული ლიტერატურა

- აფაქიძე ან. ქართული საბჭოთა არქეოლოგიის განვითარების ნახევარსაუკუნოვანი გზა, თბ. 1972.
- ბატონიშვილი თეიმურაზი, ისტორია დაწყობიდან ივერიისა, ს.-პეტერბურგი, 1948.
- ბაქრაძე დ., ისტორია საქართველოსი, ტფილისი, 1889.
- თაყაიშვილი ექ, რჩეული ნაშრომები, ტ.1, თბ. 1968.
- თაყაიშვილი ექ, კრებული, თბ. 1966.
- ლორთქიფანიძე თა. საქართველოს არქეოლოგია საბჭოთა საქართველოს 60 წ.-ზე, საქ. მეცნ. აკად. „მაცნე“ (ისტ. ... სერია), თბ. 1981, №1, გვ. 162-182.
- ნიორაძე გ., პალეოლითის ადამიანი დევისხერელიდან, საქართველოს მუზეუმის შრომები, თბ. 1933.
- ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, თბ., 1960.
- ჯავახიშვილი ივ., ჩვენი ამოცანები ენათმეცნიერებისა და კულტურის სფეროში, „ენიმკის“ შიამბუ, ტფილისი, 1937, №1, გვ. 1-8.
- ჯავარიძე თა., საქართველოს არქეოლოგია, თბ. 1989.
- Бич О., Новые материалы о г. Шлимане, ВДИ. 1947, №2, стр. 183-85.
- Гамкрелидзе Г.А. К археологии долины Фасиса, Тб., 1992.
- Записки Кавказского отдела императорского русского географического общества, Тифлис, 1852
- Записки общества любителей Кавказской археологии, Тиф., 1875 (кн. 1).
- Известия Кавказского общества истории и археологии, т. I, Тиф. 1884.
- Известия Кавказского историко-археологического института, т. II, Лен. 1927.
- Иоселиани П., Города, существовавшие и существующие в Грузии, газ. "Закавказский вестник", 1844, №№ 1, 3, 5, 10, 12.
- Куфтин Б. К вопросу о древнейших корнях Грузинской культуры на Кавказе по данным археологии, Вестник гос. музея Грузии, Тб., 1944, XII, стр. 291-440.
- Лордкипанидзе О.Д. Наследие древней Грузии, Тб., 1989.
- Лордкипанидзе О.Д. Археология в Грузинской ССР, Тб., 1982.
- Материалы по археологии Кавказа, вып. II, М., 1889.
- Протоколы подготовительного комитета V арх. съезда в Тифлисе, М., 1882.
- Уставъ Кавказского отделения императорского Московского археологического общества, Тиф., 1902.
- V - археологический съезд в Тифлисе 8-го сентября 1881 г., М., 1880.
- Gamkrelidze Gela, On the History of the inception and development of Archaeology in Georgia, Tbilisi, 1990.

და ნ ა რ თ ი

დ ბ ა ქ რ ა ძ ე - შესახებ „კავკაზიის არხეოლოგიის მოსი-
ყუარულე საზოგადოებისა,“ რომლის დაფუძნებასაც
აპირებენ ტფილისში. ჟურ. „ცისკარი“, 1873 წ. მარტი-
აპრილი, ტფილისი, გვ. 3-10.

კავკაზიის მხარე, რომელსაცა აქუს ვრცელი
მნიშვნელობა, წარმოადგენს კწაელის მხრივ, გამორჩენილს
კუთხეს, მრთელის ქუეყნის კაერზედ, არც ბუნების
სიმდიდრეზედ, ანუ მიწის მოსავალზედ, იმისს გეოგრაფიულს
მდგომარეობაზედ - აზიის და ევროპის შარაგზათ უნდა
შევიზნოთ, რომ თვით უშორეს დროებითგან, ამ ქუეყნით ანუ
იმის მახლობლათ მოძრაობდნენ სხუა და სხუა ტომის
ხალხნი, რომელნიცა სტოვებდნენ აქ თავიანთ მოსახლეობას
და ეს მოსახლენი ირეოდნენ ჩუენის ქუეყნის ტომებში.
კავკაზს მიეღტოდნენ შემძლე და განათლებულნი ძუეღნი
ტომნი: ეგვიპტელნი, ფინიკიელნი, სპარსნი, ბერძენნი,
რომაელნი, ბიზანტიელნი და არაბნი. ისინი აფუძნებდნენ აქ
კოლონიებსა, აშენებდნენ თავიანთ საარხიტექტორო ძეგლებსა,
მოჰყენდნენ, თავიანთ ჩვეულებასა, სარწმუნოებასა და
მსწავლასა, დღესაცა ვხედავთ იმათს კვალს კავკაზიაში;
დღესაცა სჩანს აქაურს ენებში ზემოქმედება ხემატელების,
ინდოევროპიულის და ტურანის ენებისა: შინაურს ცხოვრებაში
და სარწმუნოებრივ წესდებულებაში ვხედავთ კერპთაყვა-
ნისმცემლობის ნიშნებს, რომელიცა შერეულია ადგილ-ადგილ
ქრისტიანობაა, იმათს წესდებულებაში და ადგილ-ადგილ
მაჰმადიანობა თვით იმათში. კავკაზიაში სადაც კი ძუელი
შენობები არის, ვხედავთ ყოველ გეარს იმათს სახსოვრებს. ის
შენობებიც კი არიან, რაც შენობაები ყოფილან მაშინ,
როდესაც თაყდაპირველად დაარსებითგან კაცს უკეთებია
თავისათვის სადგომი კლდეებში გამოქვაბულები, მღვიმეები;
შემდეგ ვრცელდებიან სახსოვარნი ბერძენთა, რომაელთა,
საეკლესიო ბიზანტიელთა. ეს უკანასკნელნი გამოგვიჩინდებიან
ოთხის საუკუნიტგან ქრისტეს დაბადების შემდეგ და უფრო
გავრცელებულია სომხეთში და საქართუელთში. უძველესნი
ამათგანნი, არიან კერპთ-თაყვანისმცემელთ შენობაებზედ.
შემდეგნი, ვი. ათის და ცამეტის საუკუნის შუა, იმათგან
შემოტანილი ხელოვნება, მიიღებს ადგილობრივ ხასიათსა;
ზოგიერთა კავკაზიის ალაგებში აღეშართებიან თათრულნი
ძეგლნი, იმათი სასახლეები, მეჩითები, მინარეთები. არხიტექ-
ტურის ღირსების გარდა, ჩუენი ქუეყნის ეკკლესიები და მო-
ნასტრები სხუაფრიეთაც არიან შესანიშნი; იმ შენობაებზედ

არიან ამოჭრილნი ზედ წარწარანი, რომელნიცა გვიანბობენ
ადგილობრივ ისტორიასა; იქ შეინახებოდნენ და დღესაც
ინახებიან ტყავზედ დაწერილნი ძუეღნი საისტორიო ანბანნი
და მეფეების განკარგულებანი. რომ არა ესთქუათ რა
ისტორიულ მანუსკრიპტებზედ, რომელნიცა დიდად ვამოსა-
დგენი არიან, მარტო ის ზედ წარწერაები გვიანბობენ მაშინ-
დელთ დროების ისტორიულს მდგომარეობასა, რომელთაცა ან
ცოტათი გაგებული გვაქუს, ან სულ არა შეგვიტყვიარა.
იქიდან ცვნობულობთ ხრონოლოგიასა, ადგილობრივ გეოგრა-
ფიასა და სხ. რა მნიშვნელობა ჰქონია იმ ზედა წარწერი-
ლობასა და რა მნიშვნელობა აქუსა ახლა, მსჩანს აქედან,
რომ ზოგი ერთა ისტორიკოსებს მრთლად გადმოწერილი აქუს
ზედწარწერა თავიანთ შედგენილს ისტორიაში. მაგალითად,
ეუჩენოთ სტეფანოს ორბელიანისაგან შედგენილი „სიონის
ისტორია“ XIII საუკუნეში; და ქართლის-ცხოვრება, რომელი-
ცა შეკრებილია XVIII საუკუნას დასაწყისში საქართუელთს
მეფის ვახტანგ მეექვსისაგან. როდესაც ჩუენმა მსწავლულმა
აკადემიკოსმა ბროსემ, ქართლის-ცხოვრება სთარგმნა ფრან-
კულს ენაზედ, იმან ადგილობრივ ეს ზედწარწერები არ
შემოწმა 1847-1848 წ. ამათს დაბეჭდვას ვერა კმედავდა.

ჩუენს დროში მსწავლულთ ხალხთ, არხეოლოგიას
საკუთარი ყურადღება მიაქციეს. განათლებულთ მთავრობის და
კერძო პირთ ღონისძიებით ყოველგან შესდგებიან
საზოგადოებანი, რომელთაცა აზრათა აქუსთ: მოიყვანონ
ცნობაში ძუელნი სახსოვარნი, აკლდამების გათხრა, სადაცა
მოპოვებიან ძუელის დროების კვდართან ჩატანებულნი
ნიეთები, ზედ წარწერილების შეკრება და რა მოიყვანოს
ეველა ეს ცნობაში, გააერცელონ ეს ცნობაები ხალხში. ამ
არხეოლოგის შეწვენა აღიღვინება კარგათ ძუელის, დიდის
ხნის გამქრალის ხალხობის მდგომარეობა კავკაზის მხარეს,
ამ აზრს ჯერ აქომამდე არ შეხებიან, თუმცა ამას, ქუეყნის
ზურგზედ, არხეოლოგიის მხრივ თითქმის უჭირავს პირველ
ადგილთაგანი. ეს სახსოვარნი მარტო თვალსაჩინარნი კი არ
არიან, რამდენნი არიან დაფლულნი თვით მიწაში, როგორც
გეარწმუნებს, მცხეთა, სადაცა, რა გადთხარეს აკლდამები,
რამდენი ღირს შესანიშნავი ძუელის დროსანი, აღმოჩნდნენ,
ჩუენ სამწუხაროთ უნდა ვაღიაროთ, რომ ღირს შესანიშნავი
სახსოვარნი კავკაზიაში კერ შენახულან შეურყეველად.
რომელნიც მიწაში დაფლულნი არიან, ისინი დაკარგულნი
მანც არ არიან, მაგრამ რომელნიც სახსოვარნი თუალსაჩინნი
არიან, კაერის ზედა-მოქმედებით იმისნი მშენიერნი შენობანი
ინგრევიან და თანაც იკარგებიან ის ზედწარწერილობანი,
რომელთაცა შექმლოთ გადმოცათ ჩუენთვის ის ძვირფასი
ადგილობრივი ანბანი, შემთხვევა და ცნობა, რომელთა ხსენება

ისტორიაში არ არის. ამ შემთხვევაში, უფრო დახმარებია მიწის ძურა, რომელიცა უფრო ხშირად მომხდარა მცირე აზიაში და კავკასიაში. 1319 წელიწადს მიწის ძურამ სრულებით დაანგრია მშვენიერი სომხეთის ქალაქი, ანი; პირველი ტრადიციის სატახტო ქალაქი და მრავალნი კიდევ სხუა მონასტრები, 1840 წ. ამავე მიწის ძურამ დააქცია გამოჩენილი კარნიზის ხეობაში მდებარე მონასტერი აირევანქი, სადაც 1834 წ. ფრანცუზის მოგზაურმა დიუბუა-დუ მონპერემ კპოვა იმდენი ზედა წარწერილები, აქამდის გადმოუღებელი, რომ იმისის აზრით, შესაძლებელი იყო იმას გაეცნო მთელი წიგნი. 1840 წ. მდიდარი აკორის სოფელი, თავისის ეკლესიით და ძუელისაძუელი წმინდის იაკოფის მონასტერი, მდებარე დიდი არარატის მთის ჩრდილო-დასავლეთის მხრივ, მიწის ძურამ ჩანთქო მიწაში, ჩუენ ყუელას გეახსოვს 1856 და 1859 წ. როდესაც მიწისძურამ დასცა ძირს შამახის ქალაქი და არზრუმის რამდენიმე ქუჩა. მცხოვრებით უცოდნელობითაც ინტრევიან სახსოვარნი.

ახალციხის უეზდში, ახლად მოსულნი მცხოვრებნი შენობაებს ახმარებენ იმ ქუეებს, რომელნიცა ჩამონგრეულნი არიან ძუელის საეკლესიებითგან და ვინ იცის რამდენს ზედწარწერილებს კვარავენ თავიანთ შენობაში. სვანეთში, ძუელი ხატები, რომელნიცა გაუგზავნიათ საქართუელთგან მტრიახოზის დროს, დასამაღლავად, ახლა საშინელს მდგომარეობაში არიან. ვერცხლი და ოქრო, რომელზედაც იყო მრავალი წარწერაები, სრულებით შემოუცრცენიათ და ცარიელს ფიცარსა სცემენ თავვანსა. ამას გარდა რამდენი გუჯარები, მანუსკრიპტები და ოქმები, რომელნიცა მოიპოვებინ სომხეთში, საქართუელოში ლაქებიან ტყუილ უბრალოთ დაუდენლობისა გამო და იკარგებიან. ყველა ამას ესეც დაუმატოთ, რომ თვით ევროპიულს განათლებას თავის სიკეთესთან, ეს ვნებაც მოაქუს, სადაცა ხედება იმისი ფეხი, შლის ადგილობრივ ჩვეულებასა. ძუელნი ჩვეულება ძრიელ სუსტადლა სჩანს საქართუელოში, უფრო უმეტესად დასავლეთისაკენ. მთის ხალხნი არიან მხოლოდ დარჩომილნი თავიანთ ჩვეულებაზედ, რადგანც ევროპიულს განათლებას გზა არ აძლევს ნებას შევიდეს. არ არის ეჭვი, ცოტა ხნის შემდგომს ყოველი ძუელი ფეოდალურის დროებისა, ჩვეულება განქრება ისე, რომ მსწავლა ეერ გამოიკვლევს.

აი, რა სამწუხაროს მდგომარეობაში ვხედავთ კავკასსა, შესახებ ძუელის სახსოვრებისა. ამ საგანისათვის საჭირო არის იმ გვარი ღონისძიება, რომ მოვარიდოთ ძუელნი სახსოვარნი წახდენასა, დაფიცვათ და გაუბრთხილდეთ. ეს წარმოდგება განათლებულ პირთ შემწეობით და ღონი

საძიებით. ამ აზრის აღსრულებაში მოსაყვანად, ფიქრობენ დაფუძნდეს ტფილისში „კავკასის არხეოლოგიის მოსიყუარულეთ საზოგადოება“ რომელსაც ექნება საგნად: მოიყვანოს ცნობაში ღირს სახსოვარნი შენობაები; გაუფრთხილდეს, არავინ წაახდინოს; ფოტოგრაფიებით გადმოიღოს ისინი და იმათი მხატვრობა; გადმოწეროს ზედ წარწერილობით; შეისყიდოს, სადაცა კპოეებს ძუელი ფულები, ოქმები, მანუსკრიპტები და იმისთანა ნივთები, რომელნიცა წარმოგვიდგენენ ძუელის დროს სახსოვარსა; გადაათხრევიროს ის აკლდამები, სადაცა დაინახავს საჭიროდ, და სხუა.

დავით აღმაშენებლის ხელისუფლების დროს
დავით აღმაშენებლის ხელისუფლების დროს
დავით აღმაშენებლის ხელისუფლების დროს
დავით აღმაშენებლის ხელისუფლების დროს
დავით აღმაშენებლის ხელისუფლების დროს
დავით აღმაშენებლის ხელისუფლების დროს
დავით აღმაშენებლის ხელისუფლების დროს
დავით აღმაშენებლის ხელისუფლების დროს
დავით აღმაშენებლის ხელისუფლების დროს
დავით აღმაშენებლის ხელისუფლების დროს

ტრაგი 200

ფასი სახელწერელები

